

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра теорії і методики початкової освіти

На правах рукопису

**КРИВША НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ
ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітньо-професійна програма Початкова освіта

Робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Науковий керівник:
ГОНЧАРУК
ОЛЬГА ВАЛЕРІЇВНА,
доктор педагогічних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № 5
засідання кафедри теорії і
методики початкової освіти
від 12 листопада 2024 р.
Завідувач кафедри
Проф. Пріма Р.М. _____

Анотація

Кривша Н. В. Формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності.

Робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024.

Актуальність кваліфікаційної роботи підкреслюється значимістю процесу формування культури спілкування особистості дитини, оскільки саме культура спілкування є важливим компонентом загальної культури особистості, забезпечує міжособистісну взаємодію з іншими людьми.

Мета дослідження розробити та апробувати методiku формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності.

АноУ *першому розділі* проаналізовано теоретичні основи формування культури спілкування в першокласників засобами ігрової діяльності

У *другому розділі* визначено й актуалізовано реальний стан проблеми; розроблено й апробовано методiku формування культури спілкування в першокласників засобами ігрової діяльності; на основі аналізу результатів експериментального дослідження окреслено основні напрями активізації досліджуваного процесу.

Ключові слова: спілкування, культура спілкування, формування культури спілкування, ігрова діяльність, першокласник.

Kryvsha N. V. Formation of communication culture of first graders by means of game activities.

Work on obtaining the second (master's) level of higher education in the specialty 013 Primary education. Volyn National University named after Lesya Ukrainka. Lutsk, 2024.

The relevance of the qualification work is emphasized by the importance of the process of forming the communication culture of the child's personality, since it is the communication culture that is an important component of the general culture of the individual, ensuring interpersonal interaction with other people.

The purpose of the research is to develop and test the method of forming the communication culture of first graders by means of game activities.

The first chapter analyzes the theoretical foundations of the formation of a culture of communication in first graders by means of game activities.

The second chapter defines and updates the real state of the problem; developed and tested the method of forming a culture of communication in first graders by means of game activities; based on the analysis of the results of the experimental research, the main directions of activation of the researched process are outlined.

Keywords: communication, culture of communication, formation of culture of communication, game activity, first grader.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	7
1.1. Поняття культури спілкування: сутність, структура та функції.....	7
1.2. Особливості формування культури спілкування в першокласників.....	16
1.3. Ігрова діяльність як засіб формування культури спілкування першокласників.....	23
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	32
2.1. Дослідження актуального стану проблеми.....	32
2.2. Методика формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності.....	42
2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження проблеми.....	48
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ	

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуальною є проблема культури спілкування, їх ціннісної реалізації в життєдіяльності кожної людини. Культура спілкування є важливим компонентом загальної культури особистості, оскільки забезпечує міжособистісну взаємодію з іншими людьми. Саме тому й відбувається переорієнтація системи шкільної освіти на формування в учнів життєвих компетентностей, які забезпечать їм успішно навчатися, жити, працювати, творити. У цьому контексті важливим є формування комунікативної компетентності, яка є визначником сформованості культури спілкування.

Проблема виховання культури спілкування в освітньому процесі актуалізована в нормативно-правових документах («Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», закони України «Про освіту» (1999 р.), «Про загальну середню освіту» (2000 р.), «Державний стандарт початкової освіти» (2018 р.) та ін.) тощо.

Проблема формування культури спілкування особистості є багатоаспектна, а відтак, її досліджують психологи, філософи, культурологи та педагоги. Педагоги шукають нові зміст, форми та методи формування культури спілкування особистості різного віку з урахуванням досліджених психологами та фізіологами психо-фізіологічних особливостей виникнення досліджуваного особистісного новоутворення. Так, зокрема питання формування культури спілкування молодших школярів знайшли відображення у наукових доробках учених О. Денисенко, М. Пентиліук, З. Курлянд; В. Бадер, Г. Васянович, Н. Головань та ін. Теоретичні аспекти успішного формування мовленнєвої культури як компонента культури спілкування молодших школярів досліджував М. Вашуленко. На важливості формування культури спілкування молодших школярів наголошував Василь Сухомлинський.

Однак, на нашу думку, бракує праць, у яких було б науково обґрунтовано структуру й зміст формування культури спілкування першокласників у процесі ігрової діяльності. Саме актуальність і нагальність у вирішенні проблеми

формування культури спілкування першокласників під час гри й зумовили вибір теми кваліфікаційного дослідження: **«Формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності»**.

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу проблеми формування культури спілкування молодших школярів в освітньому просторі Нової української школи розробити та апробувати методiku формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність поняття «культура спілкування першокласників», визначити його структуру й функції.
2. Проаналізувати особливості формування культури спілкування в першокласників та дослідити роль ігрової діяльності в цьому процесі.
3. Визначити показники, критерії та охарактеризувати рівні сформованості культури спілкування першокласників; дослідити актуальний стан досліджуваної проблеми.
4. Розробити й апробувати методiku формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності.

Об'єкт дослідження – процес ігрової діяльності першокласників.

Предмет дослідження – методика формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності.

З метою розв'язання поставлених завдань були використані такі *методи дослідження*: *теоретичні*: аналіз, узагальнення, порівняння, систематизація наукових джерел із проблеми дослідження, для визначення об'єкта, предмета, мети дослідження, уточнення сутності поняття «культура спілкування першокласників», визначення методики формування культури спілкування в першокласників; *емпіричні*: бесіди з учнями та вчителями, опитування, анкетування, спостереження, аналіз продуктів творчої діяльності дітей (міні-розповіді, „незакінчені речення”); *статистичні* - для кількості й якості перевірки результатів.

Експериментальна база дослідження. Експериментальна робота здійснювалась упродовж 2023 – 2024 року в ЗЗСО; були задіяні 36 першокласників, 4 педагоги та 6 батьків.

Елементи наукової новизни та теоретична значущість: уточнено досліджувані поняття: формування культури спілкування в першокласників, роль ігрової діяльності в досліджуваному процесі; розроблено методiku формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності; реалізовано її в практику роботи початкової школи, проаналізовано результати й окреслено основні напрями активізації досліджуваного процесу.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що : результати дослідження можуть бути використані при розробці навчально-методичних посібників, підручників, програм і методичних рекомендацій для вчителів початкової школи, методичної літератури з підвищення педагогічної культури батьків, як додатковий матеріал до навчальних програм і силабусів з методики виховної роботи для здобувачів освіти та слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Апробація результатів дослідження. Результати кваліфікаційного дослідження висвітлено в тезах «Експериментальне дослідження рівня сформованості культури спілкування у першокласників» у збірнику матеріалів «Proceedings of IX International Scientific and Practical Conference Barcelona, Spain 9-11 September 2024», С. 112-119.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття культури спілкування: сутність, структура та функції

Проблема формування культури спілкування особистості є однією із найбільш важливих у педагогіці і досліджується в контексті міжособистісної взаємодії та культури поведінки людини. Оскільки культура спілкування є однією зі складових загальної культури особистості, то відповідно з розвитком українського суспільства, актуалізуються нові зміст, завдання і шляхи дослідження процесу формування культури спілкування особистості, починаючи з найбільш раннього віку її становлення.

Одним із завдань кваліфікаційної роботи є розкриття змісту, структури та функцій феномену «культура спілкування» особистості. Для визначення змісту досліджуваного поняття проаналізуємо сутність понять культури та спілкування. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «культура» (від лат. *cultura* – обробіток, виховання, розвиток) трактується як «історично певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх взаєминах, а також в створюваних ними матеріальних і духовних цінностях» [14, с. 1368].

У свою чергу, С. Гончаренко культуру визначає «як сферу духовного життя суспільства, яка охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установи та організації, що забезпечують їх функціонування» [22].

Вчені культуру тлумачать як «специфічно людський спосіб діяльності, який охоплює все, що не виникає саме по собі, не дається природою, а є продуктом праці, цілеспрямованої людської діяльності» [4; 9], в якій людина «поступово оволодіває культурою суспільства, та здобуває таким чином особистісну культуру, що забезпечує її „вростання” в соціопростір, активну взаємодію з ним і в ньому» [17].

Отже, культура є сукупністю певних практичних, матеріальних і духовних

надбань суспільства, які власне й відображають рівень суспільного розвитку та роль і місце в ньому людини.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що життєдіяльність особистості визначається її моральною культурою, яка за своєю сутністю є складним утворенням і містить культуру етичного мислення, культуру відчуттів, культуру поведінки та культуру спілкування й культуру мови (рис.1.1.).



Рис. 1.1. Компоненти моральної культури особистості

Звідси можна зробити висновок, що результатом і продуктом культури є сама людина, яка водночас і є творцем культури; головне джерело культури – діяльність людини.

Аналізуючи поняття спілкування, ми встановили, що спілкування не є синонімом до слова «говоріння». Спілкування є процесом, який визначає взаємодію осіб, які спілкуються. Так, зокрема, аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу визначити три взаємозалежні компоненти спілкування: комунікативний (обмін інформацією), інтерактивний (організація взаємодії) і перцептивний (взаємовплив і взаєморозуміння), що представлено на рис. 1.2.

Комунікативна складова процесу спілкування передбачає обмін інформацією між активними суб'єктами спілкування й визначає специфіку такого обміну з урахуванням знань, умінь і досвіду. Найбільш визнаними поширеними засобами комунікативної складової спілкування як процесу

взаємодії є вербальні та невербальні засоби. А саме: мова та невербальне спілкування (міміка, жести, інтонації тощо).



Рис.1.2. Складові спілкування

Інтерактивна складова спілкування забезпечує інтеракцію тобто взаємодію між суб'єктами спілкування. Вченими визначено п'ять основних стилів взаємодії: співробітництво, ухилення, пристосування, компроміс та конкуренцію. Визначені стилі взаємодії власне й детермінують спосіб поведінки людини в конфліктній взаємодії й є визначником стилу життєдіяльності особистості.

Перцептивна складова спілкування передбачає взаємне сприймання та розуміння учасниками спілкування один одного. Саме завдяки перцепції ми формуємо образ суб'єкта спілкування і навпаки у свідомості співрозмовника формується наш образ. Психологи основними механізмами пізнання іншої людини називають ідентифікацію та рефлексію [30].

Вчені по-різному визначають структуру спілкування як процесу. Так, наприклад, Н. Мірошникова окреслює такі складові у структурі спілкування:

- 1) **предмет спілкування** – інша особистість, партнер по спілкуванню, який також є **суб'єктом спілкування**;
- 2) **потреба в спілкуванні**, тобто прагнення особистості до спілкування з

3) іншою людиною, до її пізнання, обміну інформацією з нею, до взаємодії та взаємовпливу;

4) **комунікативні мотиви** тобто спонуки, ради яких здійснюється процес спілкування;

5) **комунікативна дія** – власне процес, елемент комунікативної діяльності, орієнтований на партнера – іншу особистість (або ініціативна дія, або відповідь);

6) **мета спілкування**, що конкретизується в завданнях, на реалізацію яких орієнтований весь процес спілкування [47].

Отже, процес спілкування – це не лише передача та прийом інформації – тобто комунікація, а й активна взаємодія та сприйняття партнерів як активних учасників і суб'єктів цього процесу. Тому, коли ми говоримо про спілкування, то очевидно є поява його носія – суб'єкта, тобто ключовою у цьому процесі є особистість, а відтак, актуалізується проблема культури спілкування. Саме «висока культура спілкування, на думку Л. Хоружа, ...передбачає вміння найбільш доцільно, конструктивно й ефективно користуватися різними засобами комунікативної дії, максимально реалізувавши власний комунікативний потенціал» [63].

У процесі дослідження нами встановлено, що різні вчені по-різному тлумачать зміст поняття культури спілкування (таблиця 1.1.).

Таблиця 1.1.

Сутнісно-структурний аналіз поняття «культура спілкування» [65]

Автор	Зміст поняття
І.Цимбалюк	Культура спілкування - це багатопланове явище, високо розвинуте вміння здійснювати комунікацію відповідно до встановлених норм, з урахуванням психологічних механізмів впливу на адресата, а також використання лінгвістичних засобів з метою досягнення запланованого результату. Культура спілкування як складне явище можна уявити у вигляді декількох рівнів: 1)високо розвинуті пізнавальні процеси, насамперед мислення; 2)сукупність мовних та позамовних знань.
М. Сідун	Культура спілкування передбачає активність, динамічність та рівність психологічних позицій співрозмовників; взаємопроникнення партнерів у світ почуттів за законами довіри, вміння вслухатися, співпереживати.

	<p>Важливою ознакою культури спілкування є особистісна орієнтація співрозмовників, тобто їх спроможність бачити і чути один одного.</p> <p>Культура спілкування містить компоненти:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) комунікативний, що передбачає передачу інформації; 2) інтерактивний і є взаємодією партнерів; 3) перцептивний, який забезпечує взаємосприйняття учасників спілкування.
О. Халупо	Культура спілкування є загальною складовою моральної і комунікативної культури особистості, є складним особистісним утворенням, що містить культуру відчуттів (емоційну культуру); культуру мислення; культуру мовлення.
Н. Бабич	<p>Культура спілкування є визначником загального рівня культури народу, багатства і традицій його історичного досвіду у взаємодії людей та їхнього впливу один на одного.</p> <p>Культура спілкування є складовою людської активності (діяльності та поведінки особистості), а відтак є поняттям поліаспектним - психологічним, філософським, етичним, лінгвістичним.</p> <p>Культура спілкування є сукупністю знань, умінь і навичок, які проявляють адекватну поведінку в різних ситуаціях взаємодії та спілкування.</p>
Т.Чмут	<p>Культура спілкування є однією із найважливіших складових загальної культури особистості, в основі якої лежать знання про спілкування.</p> <p>Для культури спілкування властива нормативність, (норми, як мають спілкуватися люди в певному суспільстві, у конкретній ситуації), яка визначається історією, традиціями, національною своєрідністю, загальнолюдськими цінностями суспільства.</p>
О. Корніяка	Культура спілкування є формою існування ставлення суб'єкта до комунікативної дійсності; рушійною силою комунікативного розвитку суб'єкта спілкування, його соціалізації.

Проаналізувавши визначення сутності та структури феномену культури спілкування особистості, запропоновані різними вченими, ми дійшли висновку, що єдиного визначення поняття культури спілкування та її структури немає. Однак, узагальнивши спільні ознаки, виділені науковцями у понятті «культура спілкування», нами потрактовано досліджуване поняття як *специфічну набуту якість особистості, яка характеризується сукупністю знань про спілкування; сформованістю комунікативних умінь спілкуватися (в повному розумінні значення: обмінюватися інформацією, взаємодіяти та взаємовпливати один на одного); вміннями обирати відповідний стиль поведінки та конструктивно співпрацювати в процесі розв'язання різних спільних завдань.*

Отже, культура спілкування є однією із базових особистісних характеристик, що відображає здатність людини до взаємодії з іншими. Вчені стверджують, що формувати культуру спілкування необхідно з раннього дитинства. Важлива роль у цьому процесі належить найближчому оточенню дитини – тобто сім'ї. Саме в сім'ї дитина має отримати елементарні знання про спілкування й мають сформуватись елементарні комунікативні вміння взаємодіяти з іншими членами родини. Не менш важливим фактором виховання культури спілкування особистості дитини є освітнє середовище закладу дошкільної освіти.

У цьому контексті особливої ваги набуває виховання основ етичної культури молодших школярів, яке передбачає формування ціннісного ставлення до себе, оточуючих, Батьківщини, природи. Все це обумовлює вдосконалення змісту, форм і методів етичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Проблема виховання етичної культури в освітньому процесі актуалізована в нормативно правових документах («Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», закони України «Про освіту» (1999 р.), «Про загальну середню освіту» (2000 р.), «Про захист суспільної моралі» (2003 р.), «Основні орієнтири виховання учнів» (2008 р.), «Державний стандарт початкової освіти» (2018 р.) та ін.) тощо. В цих документах зазначається, що в Україні мають забезпечуватися умови для набуття особистістю соціального досвіду, формування гідності на основі осмислення морального досвіду поколінь.

На важливості формування культури спілкування молодших школярів наголошував М. Вашуленко, який стверджував, що саме початкова школа є тим розвивальним середовищем, у якому формується соціальний досвід дитини, виробляється позитивне ставлення дитини до багатства духовної культури народу, формується національна ментальність[12].

В. Бондар культуру спілкування дитини визначає як «здатність не тільки вступати в контакт і вести розмову з співрозмовником, а й уважно і активно слухати, використовувати міміку і жести для більш ефективного вираження своїх думок, а також усвідомлювати особливості себе й інших людей та враховувати їх під час спілкування» [6]. Вчена також наголошує на тому, що культура

спілкування обов'язково передбачає культуру мовлення, яка в свою чергу також включає наявність у дітей насамперед достатнього запасу слів, вміння говорити тактовно, зберігаючи спокійний тон.

Актуальними в контексті нашої роботи є міркування стосовно структури культури спілкування, подані А. Богуш [8]. Так, учена важливим структурним елементом культури спілкування визначає комунікативні якості особистості, здібності, знання, вміння, які сприяють попередженню виникнення психологічних бар'єрів, усувають труднощі у спілкуванні, забезпечують результативність міжособистісної взаємодії.

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами зроблено висновок про те, що в структурі культури спілкування зазвичай виокремлюють:

- 1) пізнавальний компонент;
- 2) мотиваційний компонент;
- 3) практичний компонент;
- 4) саморегулятивний компонент.

Узагальнивши різні підходи вчених до структури культури спілкування (таблиця 1.1.), нами виділено такі складові культури спілкування (рис.1.3.):



Рис. 1.3. Структура культури спілкування особистості

Саме структура культури спілкування буде нами взята за основу під час проведення дослідно-експериментальної роботи при визначенні критеріїв та показників її сформованості у першокласників.

Аналіз наукових джерел також дав нам підстави стверджувати, що існує чимало підходів до визначення функцій досліджуваного особистісного новоутворення. Так, зокрема, вчені виділяють такі функції культури спілкування:

а) *комунікативна* – як обмін і передача інформації, завдяки чому уможливаються спільні дії та взаєморозуміння людей, що власне й забезпечує зв'язок особистості зі світом у різних формах діяльності. Однак, як свідчить практика, контакти, які виникають між людьми, не обмежуються лише передачею та обміном інформації, але й зумовлюють взаємодію як обмін досвідом, знаннями, емоціями, звідси наступна функція;

б) *інтерактивна*. Сприйняття учасниками спілкування один одного, їх взаємне пізнання, що забезпечує взаєморозуміння та співдію реалізуються за

допомогою;

в) *перцептивної* функції [33].

Нами в контексті кваліфікаційного дослідження виділено *наступні функції культури спілкування*.

1. Культура спілкування виконує виховну функцію, скільки сприяє формуванню вміння успішної та коректної передачі інформації, поведінки у взаємодії, вихованню такту та ввічливості.

2. Культура спілкування реалізує нормативну функцію, адже спілкування як діяльність здійснюється у певному соціумі з певними встановленими нормами, яких дотримуються учасники спілкування.

3. Культура спілкування виконує також регулятивну й саморегулятивну функції, оскільки спілкування є регулятором відносин між людьми та власного саморозвитку.

4. Культура спілкування реалізує розвивальну функцію, адже в процесі спілкування (комунікації, перцепції та інтеракції) особистість розвивається, формуються певні якості та риси, розвиваються ті чи інші здатності.

5. Культура спілкування виконує також соціалізаційну функцію, адже саме спілкування є важливим фактором соціалізації особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що оволодіння культурою спілкування сприяє активному спілкуванню дітей у спільних іграх, запобігає виникненню між ними конфліктів.

Також з'ясовано, що основні аспекти формування культури спілкування виникають в іграх, у спілкуванні з ровесниками, дорослими, а також у спеціально створених ситуаціях, аналіз яких уможлиблює формування елементів культури спілкування в дітей.

Універсальним засобом формування культури спілкування в дітей є ігрова діяльність, адже саме у грі дитина отримує досвід спілкування. Ігрова діяльність повною мірою забезпечує діалогічну взаємодію дитини і ровесників. У процесі гри формуються соціальні якості особистості дитини: відповідальність, гуманність, чуйність, емпатійність тощо.

Детально на особливостях процесу формування культури спілкування першокласників зупинимось у наступному підрозділі (підрозділ 1.2.).

1.2. Особливості формування культури спілкування в першокласників

Одним із завдань кваліфікаційної роботи є визначення специфічних особливостей формування культури спілкування в першокласників. Питання формування культури спілкування учнів початкової школи розглядалися у працях О. Денисенко, М. Пентилюк [50], , які досліджували сутність і зміст поняття культури спілкування. Вчені М. Вашуленко, З. Курлянд, В. Бадер, Г. Васянович, Н. Головань аналізували теоретичні основи успішного формування мовленнєвої культури школярів початкової ланки.

Цікавими в контексті нашого дослідження є науково-практичні ідеї Василя Сухомлинського, який детально досліджував специфіку формування культури спілкування молодших школярів.

Оскільки спілкування особистості є взаємодією двох або більше людей, під час якої виникає психічний контакт, який проявляється в комунікації, перцепції та інтеракції, то *специфіка процесу формування культури спілкування зумовлюється особливостями психічного розвитку особистості на тому чи іншому віковому етапі її становлення.*

Культура спілкування особистості, як нами було зауважено в першому параграфі роботи, є набутою, тобто сформованою якістю особистості, новоутворенням, яке відображає здатність особистості до успішної інтеракції, перцепції та комунікації й забезпечує конструктивну взаємодію з іншими людьми. Тому важливим є пошук нових змісту, форм і методів формування цього феноменального особистісного утворення.

Процес формування культури спілкування першокласників є складним, цілеспрямованим процесом, який ґрунтується насамперед на врахуванні особливостей психічного розвитку дитини 6-7 років й передбачає єдність впливу школи та родини на особистість дитини з метою формування її культури спілкування.

Для першокласників початок навчання у школі змінює спосіб життєдіяльності дитини. Нова соціальна роль «Я – школяр», яка не завжди є цілком усвідомленою, вимагає від дитини зміни її звичних усталених норм, правил, умов. З'являються нові обов'язки, виконання яких часто для дитини є стресовими та важкими.

Зупинимось на особливостях розвитку дітей 6-7 років, які, на нашу думку, й зумовлюють особливості формування культури поведінки першокласників.

Зміна соціальної ситуації розвитку першокласника. Система відносин «дитина – дорослий» у 6-7 - річному віці поділяється на дві складові: «першокласник – батьки» та «першокласник - учитель». Для дитини першого класу педагог стає інколи більш важливою персоною, ніж батьки. З огляду на це, важливим є авторитет учителя, оскільки його похвала, стимулювання є важливими методами виховного впливу на особистість дитини, що є дієвим у процесі формування культури спілкування дитини.

Важливо також ураховувати, що початок навчання дитини в школі зазвичай співпадає з *початком другої фізіологічної кризи становлення особистості дитини «кризою семи років»*, що закономірно відбивається на всій системі життєдіяльності дитини. На цьому етапі змінюються когнітивні, емоційно-вольові, пізнавально-розумові, мотиваційно-ціннісні можливості дитини. Так, у дитини 6-7 років змінюється *процес сприймання*. Мова йде про те, що першокласники на елементарному рівні оволодівають науковими методами пізнання –аналізу, узагальнення, класифікації тощо. Розширюється світогляд дітей. У цьому віці усвідомленими та довільними стають пізнавальні процеси. Тобто першокласники вчаться і можуть вже управляти своєю увагою пам'яттю, мисленням. Зрозуміло, що для дітей 6-7 річного віку потрібна зовнішня допомога в концентрації їхньої уваги. Це важливо у процесі формування культури спілкування першокласників. Тому завдання мають бути цікавими, повинні змінюватись, обов'язкова має бути ілюстрації, ігрові ситуації, звуки тощо.

Учені акцентують увагу на необхідності врахування темпераменту дитини та стилю її сприймання. Так, наприклад, для дітей аудіального типу сприймання інформацію більш результативним є на слух; у свою чергу для дітей візуального

типу – через зображення; для першокласників кінестетичного типу сприймання більш результативними є практичні методи засвоєння матеріалу [33].

Розкриваючи особливості формування культури спілкування в дітей 6-7-річного віку, важливо зауважити, що в цьому віці добре розвинена мимовільна пам'ять, яка фіксує насичені, яскраві події, цікаві факти з життя дитини. Саме це необхідно враховувати, працюючи з першокласниками, використовувати яскраві, цікаві, захоплюючі матеріали, позитивно емоційно насичені для дитини відомості та події з її життя, цікаві життєві ситуації тощо.

Уява в першокласників також дуже розвинута і часто є творчою, що також є важливим у процесі формування культури спілкування дитини.

Оскільки у першокласників *змінюється провідний вид діяльності і на зміну ігрової приходить навчальна діяльність*, то з початком навчання важливим у психічному розвитку стає мислення, яке з наочно-образного трансформується у словесно-логічне та понятійне. Для формування культури спілкування першокласників важливо враховувати той факт, що словесно-логічне мислення характеризується конкретністю та ґрунтується на наочності й уявленнях, а відтак у процесі формування культури спілкування педагог має поєднувати наочність з розумовими операціями аналізу, порівняння, логічного висновку, узагальнення.

Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що в цьому віці змінюється процес сприймання – відбувається його перехід на інший рівень організації й веде за собою розвиток здатності дитини до розуміння деяких абстрактних властивостей навколишнього світу. Однак для цього потрібне підтвердження інформації певними конкретними «живими» прикладами.

Рушійною силою навчальної діяльності, як стверджують психологи, є пізнавальні інтереси. У дітей першокласників переважаючими є ігрові інтереси, хоча, як свідчить практика, з дорослішанням у них виникають інтереси до навколишнього життя, до шкільних буднів, до подій, які відбуваються в соціумі. Саме ці моменти необхідно враховувати у процесі формування культури спілкування першокласників [33].

У 6-7 річному віці змінюється також емоційно-вольова сфера дитини. Формуються нові типи поведінки, як-от: ототожнення себе з частинкою класного

колективу, узгодження власних дій і бажань з однокласниками, здатність оцінити власну діяльність і порівняти її з діяльністю ровесників тощо.

Важливою особливістю психічного розвитку дитини-першокласника є *виникнення в неї побіжних інтересів*, спрямованих на привабливі предмети, явища, факти, продукти діяльності, випадкові обставини. Саме це може слугувати важливим моментом в формуванні культури спілкування першокласника.

Мова йде про доцільність створення певної зацікавленості в організації життєдіяльності дитини 6-7-річного віку. Цікавість у цьому віці слугує стартом пізнавальної спрямованості дитини, оскільки саме емоційна реакція на новизну ситуації виступає мотивом у пізнанні чогось нового. Через цікавість виникає допитливість – тобто прагнення дитини пізнати глибше, ніж побачене. Таким чином виникає інтерес до пізнання навколишнього світу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формування відповідно зовнішніх мотивів, які й подальше визначають пізнавальні інтереси.

Розкриваючи зміст особливостей формування культури спілкування першокласників, ми зазначаємо, що саме у віці шести-семи років у дитини відбуваються значні зміни в її житті. Зрозуміло, що насамперед змінюються інтереси дитини та коло її спілкування. Як нами вже було зауважено, що відносини, а отже й коло спілкування першокласника відбуваються в трьох системах:

«першокласник – ровесники, однокласники» - ця система дуже важлива для дитини, адже вона значно розширена, з'являються нові друзі, однокласники, друзі з двору, з інших класів, «старі друзі» з ЗДО тощо;

«першокласник – учитель, інші педагоги» - ця система відносин нова для дитини, адже поява педагога (як класовода, так і інших учителів) є новим явищем у життєдіяльності першокласника; часто першокласник порівнює вчителя початкової школи з вихователем; інколи «важко» й «болісно» сприймає нові вимоги з боку педагога; часто авторитет педагога стає великим і переважає навіть авторитет батьків;

«першокласник – батьки» - ця система відносин для дитини є незмінною, часто слугує підтримкою, допомагає у входженні дитини у нову соціальну роль. Але дитина поступово віддаляється від спілкування з батьками, оскільки долучається до кола друзів, ровесників, однокласників.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що результативність процесу формування культури спілкування першокласників залежить не лише від урахування психо-фізіологічних особливостей становлення особистості дитини шести-семи років, але й від професійної компетентності педагога; насамперед від його знань теоретичних основ мовленнєвого та мовного онтогенезу молодших школярів. Процес формування культури спілкування є керованим. І управляє ним насамперед учитель. Саме вчитель має знати *що і як* розвивати, формувати, аби дитина могла достатньо вільно комунікувати з іншими, взаємодіяти з іншими та взаємовпливати на інших. У цьому контексті Н. Головань стверджує: «Молодші школярі використовують багато рухів та жестів під час спілкування. У них погано виходить точно побудувати свою розповідь. Діти часто переходять з однієї теми на іншу» [21]. На думку вченої, в цьому віці діти ще не вміють контролювати себе, але прагнуть до спілкування і з ровесниками почувають себе впевнено. Саме з однолітками розширюється тематика розмови; вони часто обговорюють навчання, ігри, улюблені іграшки та домашніх тварин.

Важливим чинником у формуванні культури спілкування першокласника є саме спілкування дитини з учителем. Саме на ролі педагога у формуванні культури спілкування наголошував Василь Сухомлинський: аби ефективно формувати комунікативні вміння вихованців, учитель повинен сам оволодіти культурою спілкування; педагог має вчити дитину вільно висловлювати власну думку, використовувати не лише слова, але й інтонацію, паузи, темп та силу голосу, жести [58].

З аналізу різних наукових джерел можна виокремити *наступні умови успішного формування культури спілкування першокласників*:

1. Урахування особливостей психо-фізіологічного розвитку особистості в 6-7 річному віці в організації освітньої діяльності першокласників.

2. Організація освітньо-розвивального середовища для першокласника з акцентом на усвідомлення дитиною цінності знань про спілкування та формування комунікативних умінь. Опора на досвід дитини, помірність складності завдань, творчість діяльності, її результативність.

3. Наявність позитивної атмосфери та створення ситуації успіху, що стимулює взаємодію дитини з іншими людьми.

4. Сформованість елементарних основ культури спілкування як основа для її подальшого розвитку. Взаємодія з родиною та позашкільними установами.

5. Організація та проведення заходів, ігор, важливих і значимих для самореалізації дитини та стимулювання прояву її бажання взаємодіяти з іншими. Необхідність дотримання норм етикету: рівність і уявлень про себе і партнера, відчуття іншого суб'єктом спілкування; подолання егоцентризму; толерантність у ставленні до партнера по спілкуванню.

6. Забезпечення активності першокласників у спілкуванні, використання діалогічних та полілогічних форм організації виховних заходів; рольові ігри, вирішення педагогічних виховних ситуацій тощо.

7. Організація спільної діяльності з чітким розподілом ролей і функцій, забезпечення узгодженості у виконанні дій та чіткості у формулюванні мети, формування відповідальності за доручену справу, формування лідерських якостей, прояву доброзичливого ставлення до інших, уміння підкорятися більшості, відмовитися від особистих бажань заради досягнення спільної мети.

У ході кваліфікаційного дослідження нами зроблено висновок, що формування культури спілкування першокласників є складним багатоаспектним процесом організації діяльності дітей, що *передбачає проведення різних актів спілкування як виду діяльності*. Найбільш поширеними є:

1. *Асоціативне спілкування* як обмін репліками, які за змістом асоціативно взаємопов'язані. В цьому випадку бесіда без чіткої мети, однак в її протіканні беруть участь багато дітей і всі отримують задоволення, обмінюючись думками, почуттями, знаннями, можливо не завжди знаннєвими, але щирими. Йде «вільне» спілкування, рівноправне та добровільне.

2. *Спілкування - розв'язування задач.* Чітко визначено зміст задачі, вирішення якої передбачає досягнення тієї чи іншої мети. Мовленнєві висловлювання дітей орієнтовані на досягнення спільної точки зору. Над кожним висловлюванням дитина думає, «прокручує» його в голові й оцінюється педагогом. Після завершення розв'язку задачі розпочинається новий етап спілкування.

3. *Спілкування: запитання – відповідь.* Організація спілкування через задавання запитань. Іншими словами, запитання як спосіб спілкування. Один учасник задає запитання й чекає конкретної відповіді від іншого учасника. Ролі розподілені. Важливим є як саме запитання, так і відповідь.

Визначені моделі спілкування є дієвими у формуванні культури спілкування першокласників.

Ученими визначені методичні принципи, які необхідно враховувати у процесі формування культури спілкування першокласників:

- 1) взаємозв'язок сенсорного, розумового і мовленнєвого розвитку дітей;
- 2) комунікативно-діяльнісний підхід до особистісного становлення дитини та її розвитку;
- 3) збагачення мотивації мовленнєво-пізнавальної, розумової діяльності дитини;
- 4) організація спостереження та постійного вдосконалення мовного матеріалу;
- 5) формування основ усвідомлення дитиною необхідності формування культури спілкування як особистісної цінності задля успішної соціалізації [51; 60].

1.3.Ігрова діяльність як засіб формування культури спілкування першокласників

Одним із завдань кваліфікаційної роботи було визначення ролі ігрової діяльності у формуванні культури спілкування першокласників.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що багато вчених аналізували ігрову діяльність як дієвий засіб формування особистості дитини в цілому й зокрема формування її культури поведінки та культури

спілкування. Так, зокрема В. Захарченко зазначає, що саме через спілкування з іншими людьми дитина висловлює свої потреби, побажання. Гра є «першою формою розв'язання проблемних ситуацій» [31]. Продовжуючи цю думку, М. Матюхіна стверджує, що в основі висловлювань дитини лежать бажання повідомити іншим про щось, зокрема про враження від побаченого чи почутого, зробленого чи пережитого. Тобто в основі спілкування дитини лежить мовленнєвий мотив, який найчастіше народжується під час живої взаємодії з іншими людьми. Ще однією умовою мовленнєвого розвитку дитини є створення відповідного середовища, в якому формується вміння дитини спілкуватися, поводитися, взаємодіяти з іншими [45].

Вчені стверджують, що для дитячого спілкування характерна потреба у спільній діяльності. А найбільш поширеною для дітей є ігрова діяльність. В. Любашина стверджує, що «...в реалізації своїх ігрових задумів діти використовують слово та власні дії. Саме через виражальні мовні засоби гра стає більш яскравою. Спочатку дитина використовує слова для позначення певних дій. Уже пізніше словами виражаються думки та почуття» [42].

Практика свідчить про те, що дитина з більшим словниковим запасом вільно висловлює свої судження, бажання. Їй легше взаємодіяти з іншими ровесниками та дорослими. Вона часто є організатором гри, її лідером. І навпаки, якщо дитина часто задіяна у грі, висловлює свої міркування, «веде за собою», то в неї формується відповідно вищий рівень культури спілкування. Тобто гра є дієвим засобом формування культури спілкування дитини.

Зупинимось на характерних ознаках ігрової діяльності, які й обумовлюють її роль і значення як засобу формування культури спілкування першокласників.

Ігрова діяльність за своєю суттю є вільною самостійною добровільною діяльністю дитини. Ігрова діяльність здійснюється виключно через ініціативу дитини. У грі дитина вільна від реальних життєвих обов'язків, а виконує певні ігрові ролі. Граючись, дитина керує власними потребами, інтересами, а відтак вибудовує своє мовлення та мову таким чином, аби була зрозуміла всім її участь та діяльність.

Ігрова діяльність ґрунтується на творчості. Гра передбачає винахідливість, ініціативу, активність, роботу уяви, емоцій, почуття, активну взаємодію та взаємовплив. Ігровій діяльності притаманні «командність» і успіх. Кожна гра має чітку мету та правила. А також хід, що передбачає відображення сюжету гри та чіткість виконання ролей. У грі діти розвивають свої вміння змінювати тактику, способи поведінки, вчаться дотримуватись норм і вимог у відповідності власних дій та підпорядкованості правилам.

Ігрова діяльність емоційно насичена. У процесі гри діти зазвичай переживають почуття, пов'язані з виконанням тієї чи іншої ролі. У колективних іграх у дітей формуються почуття дружби, товаришкості, відповідальності, підтримки. Діти орієнтовані на діяльність у команді задля досягнення спільної мети та успіху.

Особливістю ігрової діяльності є її двоплановість. З одного боку, діти – гравці виконують реальні дії, а з іншого – багато дій мають умовний характер. Кожна гра має емоційне забарвлення, спонукає гравців до контакту між собою. Дитина, виконуючи й проєктуючи на себе певні ігрові ролі, творить саму себе як суб'єкта конкретної діяльності.

Дослідниця ігор Кафін Гарвей класифікувала ігри на:

а) ігри з рухами і взаємодією, ці ігри відображають надлишок енергії та емоційний настрій дітей;

б) ігри з предметами, які починаються з елементарної маніпуляції, а далі переходять до практики вправління та тренування до повного вдосконалення;

в) мовні ігри, які передбачають створення дітьми римованих творів, віршиків, казок, пісеньок, лічилок, приказок, жартів тощо);

г) ігри із соціальним матеріалом - такі ігри бувають «драматичні» або «тематичні»; діти їх організують самостійно, розвиваючи їх сюжет за власним задумом. Зазвичай такі ігри мають стереотипних персонажів (мама, донька, лікар, учителька) та персонажів, які змінюються;

д) ігри за правилами, заданими дорослими [15].

У контексті нашого дослідження актуальними є наукові ідеї Т. Калашнікової, яка аналізує роль ігрових технологій у практичній діяльності

початкової школи, досліджує *гру як діяльність і гру як процес*. Так, зокрема науковиця визначає *організаційні моменти проведення гри як діяльності*:

- 1) чітка постановка мети гри;
- 2) конкретне її планування;
- 3) реалізація гри згідно її плану проведення;
- 4) аналіз результатів гри [34].

Метою будь-якої гри у нашому випадку - є формування культури спілкування першокласника. Для досягнення мети доцільно окреслили чіткі та конкретні завдання та розробити план гри, згідно якого необхідно проводити гру. Результатом проведення гри є сформованість певних знань, умінь і навичок культурного спілкування (одного або декількох компонентів культури спілкування). Також зауважуємо, що при аналізі результатів важливим є визначення не лише позитивних моментів, але й недоліків і з'ясування причин їх виникнення.

Досліджуючи *гру як процес*, Т. Калашнікова визначає такі структурні її компоненти, як:

- 1) ролі, які беруть на себе гравці;
- 2) конкретні ігрові дії, які забезпечують реалізацію вибраних ролей;
- 3) ігрове використання тих чи інших предметів, що забезпечує заміщення реальних речей ігровими й тими самим забезпечується реальність протікання гри;
- 4) відносини між гравцями (реальні, а не ігрові, рольові);
- 5) зміст гри або її сюжет – це відтворення у грі безпосередньої сфери діяльності [34].

Аналіз психолого-педагогічної літератури та досвіду практичної діяльності свідчить про те, що важливими у формуванні культури спілкування першокласників є *дидактичні ігри*. Однак під час їх проведення треба чітко визначати мету гри, кількість гравців, правила гри й обов'язково передбачати можливі виклики під час проведення гри та її результат.

У цьому контексті І. Козуб визначає методичні рекомендації для проведення дидактичних ігор, акцентуючи увагу на цікавості гри, на доцільності спостереження з боку педагога для аналізу активності включеності в неї всіх

гравців, на обов'язковому аналізі завершення гри та її результатів тощо [37]. Продовжуючи, С. Гриценко наголошує на необхідності дотримання наступних положень при організації дидактичних ігор:

1. Правила гри мають бути чіткими, доступними, простими, а зміст запропонованого матеріалу – зрозумілим і цікавим для школярів.
2. Гра мусить забезпечувати розумову діяльність дитини.
3. Навчальний матеріал, який використовується і гри, має бути простим і зручним у використанні.
4. Кожна дитина має бути активним гравцем. Коли школяр буде очікувати своєї черги для гри, то він втратить інтерес до неї.
5. Обов'язково ігри мають чергуватися за складністю [23].

Оскільки основною метою ігрової діяльності є формування культури спілкування, тобто культури взаємодії дитини з ровесниками та дорослими, то вченими виділено комунікативну гру як один із дієвих засобів формування культури спілкування молодшого школяра. Вченими комунікативна гра визначається як спільна діяльність дітей з іншими дітьми та дорослими, як спосіб самовираження дитини, як засіб взаємного співробітництва, де гравці як партнери знаходяться у позиції «рівний – рівному», враховуються інтереси усіх учасників та особливості психофізіологічного особистісного становлення та розвитку [34]. Одним із основних завдань комунікативної гри – це формування комунікативних умінь дитини, навичок її спілкування та взаємодії.

У контексті нашого кваліфікаційного дослідження важливими є розроблені Т. Піроженко методичні рекомендації з використання комунікативних ігор у роботі з дітьми старшого дошкільного віку задля розвитку культури спілкування. Авторка стверджує, що запропоновані вправи, ігри будуть дієвими лише при дотриманні певних умов: діти мають бачити і чути одне одного, мають всі брати активну участь і не залишитись поза увагою в дорослих [51].

На нашу думку, якщо старші дошкільники організовуються до комунікативної гри вихователем, то першокласники вже можуть самостійно проводити ці ігри. Зрозуміло, що вчитель має підібрати ігри, пояснити дітям

правила гри й організувати першокласників до ігрової діяльності. Все решта діти виконують самі, ініціюють гру і проводять її.

Вченими визначено основні принципи проведення комунікативних ігор [55; 61]:

1. Активна участь усіх гравців. Лише у безпосередній участі у грі у дитини сформуються комунікативні вміння.

2. Забезпечення у грі взаємодії та співпраці всіх учасників. Лише співпраця та взаємодія забезпечують позитивну емоційну атмосферу та прагнення дитини гратись.

3. Формування в учасників гри позитивного ставлення до спілкування. Під час комунікативних ігор діти не лише вчаться спілкуватись, взаємодіяти, але й у них формується позитивне ставлення до самого процесу спілкування.

У процесі дослідження нами визначено *переваги комунікативних ігор у формуванні культури спілкування першокласників:*

1. Під час комунікативної гри у дитини розвиваються навички мовлення, у тому числі й лексика, вимова; гравці вчаться правильно висловлювати свою думку, формулювати словосполучення та речення.

2. Під час комунікативної гри першокласників розвиваються навички слухання. Діти слухають інших учасників гри, прагнуть зрозуміти висловлене, доповнити, узагальнити. Це важлива складова культури спілкування.

3. У ході комунікативної гри формуються навички взаємодії, співпраці, співтворчості. Участь у комунікативній грі – це приклад роботи в команді, що сприяє формуванню відповідальності, організованості, взаєморозуміння та взаємопідтримки.

4. Під час ігрової комунікативної діяльності зростає самооцінка у дитини, розвивається самовпевненість.

5. Граючись, першокласники засвоюють і розвивають норми поведінки в різних ситуаціях та правила етикету.

Прикладами комунікативних ігор для першокласників, як нами з'ясовано у процесі написання кваліфікаційного дослідження , можуть бути наступні ігри:

«Мікрофон», «Капітан», «Історії на картках», «Розмовна кулька», «Різні точки зору».

Більш детально на аналізі комунікативних ігор для першокласників зупинимось у наступному розділі роботи.

Нами також встановлено, що важливу роль у формуванні культури спілкування першокласників відіграють рольові ігри, у процесі яких діти формують комунікативні вміння через імітацію та аналіз конкретних ситуацій та виконання тієї чи іншої ролі.

Дієвими є також інтерактивні ігри з метою вивчення нових слів. Зокрема, наприклад, використання різних настільних ігор, що допомагає вдосконалювати словотворення, вимову та запам'ятовування нових слів.

Цікавими та результативними є також групові конкурси – ігри, тобто це ігри – змагання (наприклад, «мовний марафон», «конкурс-вікторина»), під час яких діти на швидкість дають відповіді на поставлені запитання. Не менш дієвими, як стверджують практики, є ігри – «асоціації зі словами», під час яких гравці до слова підбирають і висловлюють певні асоціації. Наприклад, до слова «осінь» - золоте листя, червона горобина, плоди груш та винограду, дощ, гриби у лісі і т.д. Кожне словосполучення діти доповнюють своїми словами, реченнями й виникають асоціативні описи того чи іншого слова.

Також з'ясовано, що актуальними у формуванні культури спілкування першокласників є «мовні шаради», «швидкі відповіді», «мовні естафети» та ін.

Отже, ігрова діяльність дітей є важливим засобом формування комунікативної культури першокласників. Оскільки саме під час гри діти вчаться уважно слухати інших гравців, учаться висловлювати свої думки, узагальнювати їх та порівнювати, доповнювати судження інших; у дітей формується повага до інших, терпеливість та навички спільної дії, правила етикету та культури мовлення.

РОЗДІЛ 2

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Дослідження актуального стану проблеми

Одним із важливих завдань кваліфікаційної роботи було визначення реального стану сформованості культури спілкування в першокласників.

Для виявлення реального рівня сформованості культури спілкування у першокласників було проведено констатувальний етап експерименту, завданням якого стало:

- 1) розробка критеріїв та показників сформованості культури спілкування; визначення методів дослідження;
- 2) дослідження реального стану сформованості культури спілкування дітей за кожним із критеріїв і в цілому;
- 3) кількісно-якісний аналіз одержаних результатів.

Як нами було зазначено, що культура спілкування особистості дитини є складним утворенням, яке містить не лише мовлення дитини, але й сформовані вміння міркувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, вести діалог, вміти переконувати тощо. Також ми зазначали, що культура спілкування є складовою загальної культури особистості дитини, її поведінки. А тому культура спілкування формується у процесі морального виховання першокласників.

Результатом процесу формування культури спілкування першокласників є той чи інший рівень сформованості культури спілкування особистості дитини. Для визначення критеріїв сформованості культури спілкування першокласників нами взято структуру феномену культури спілкування й виокремлено відповідно: *пізнавальний, мотиваційно-ціннісний та практично-діяльнісний критерії* (*таблиця 2.1.*).

Критерії сформованості культури спілкування першокласників

Назва критерію	Сутність критерію	Показники критерію
<i>Пізнавальний</i>	Розуміння дитиною сутності поняття спілкування та культури спілкування; рівень засвоєння елементарних знань про культуру спілкування, розуміння специфіки міжособистісного спілкування.	Усвідомленість знань про спілкування та культуру спілкування; розуміння необхідності прояву культури спілкування у взаємодії з іншими; знання елементарних правил міжособистісної взаємодії, норм культури спілкування та поведінки.
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	Позитивне спрямування дитини на спілкування, бажання спілкуватися з іншими людьми; почуття, переживання, прагнення, які проявляються у ставленні першокласника до культури спілкування як цінності.	Ціннісне ставлення до правил і норм культури спілкування та поведінки; наявність позитивного емоційного ставлення до інших під час взаємодії; комунікабельність; гуманістична спрямованість у процесі спілкування.
<i>Практично-діяльнісний</i>	Наявність у дитини елементарних комунікативних умінь і навичок; усвідомлена поведінка з опорою на норми та правила, що забезпечує успішну міжособистісну взаємодію в різних ситуаціях, у тому числі й мовленнєвих.	Керована діяльність, спілкування та поведінка, на основі відповідних правил і норм; розвиток комунікативних якостей; оволодіння вміннями й навичками культури спілкування.

Для визначення рівня сформованості культури спілкування у першокласників до кожного із показників за визначеними критеріями нами були підібрані методи діагностики (таблиця 2.2.) й за інтенсивністю, частотою та силою проявів вибраних показників було диференційовано три рівні сформованості культури спілкування: достатній, середній та елементарний рівні (таблиця 2.3.).

Таблиця 2.2.

Методи визначення рівня сформованості культури спілкування в першокласників за визначеними критеріями

Критерій діагностування	Методи діагностування
<i>пізнавальний</i>	Бесіда, закінчення речення, анкетування «Виявлення доброзичливості у спілкуванні»
<i>мотиваційно-ціннісний</i>	Бесіда, спостереження, аналіз морально-педагогічних ситуацій, тестування «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»
<i>практично-діяльнісний</i>	Спостереження, бесіда, тест «Уміння слухати», опитування «Уміння спілкуватися»

Характеристику рівнів сформованості культури спілкування першокласників нами подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Характеристика рівнів сформованості культури спілкування першокласників

Рівень	Характеристика
Достатній	Грунтовні знання правил, норм і моделей поведінки, сформованість відповідного до віку обсягу комунікативних умінь і навичок, завдяки яким успішно відбувається спілкування з оточенням; позитивне емоційне відношення до себе та оточення, завжди проявляється уважність, чуйність, толерантність у взаєминах з однолітками, відкритість до діалогу та спільної діяльності; ввічливість, товариськість, доброзичливість, контактність, комунікабельність, самокритичність, вимогливість до себе та оточуючих, адекватна самооцінка, рефлексія.
Середній	Фрагментарні знання про культуру спілкування, які усвідомлюються недостатньо, не завжди мають адекватний особистісний смисл; не вмотивовані внутрішніми потребами; прояви культури спілкування зумовлюються певними вимогами, інтересами, під впливом оточення; не завжди врегульовані власні почуття, емоції, вчинки та дії, відсутня здатність самооцінювання своєї поведінки

	та дій інших осіб, немає розуміння цінності співрозмовників або залежить від ситуації; доброзичливість, уважність, толерантність у взаєминах виявляються не завжди, переважно орієнтуються на власні інтереси, недостатньо гнучкі у ситуаціях взаємодії та орієнтації на співрозмовників, іноді пасивність щодо негативних проявів поведінки оточуючих; наявність труднощів при встановленні контактів комунікативного характеру з недостатнім оволодінням вербальними і невербальними засобами спілкування.
Елементарний	Знання про правила, норми, особливості спілкування та поведінки поверхневі та ситуативні, позбавлені системності; зазвичай не відображаються в поведінці учнів; пасивність з поглиблення своїх знань; відсутність мотивації дотримання правил і норм культури спілкування під час взаємодії з іншими, нездатність оцінити свою поведінку та дії оточуючих; байдужість і абсолютна неусвідомленість цінності оточуючих; відсутність ввічливості, толерантності, доброзичливості, товариськості, чуйності; не сформовані комунікативні вміння та навички залагоджувати певні конфліктні ситуації, запобігати їм, відсутні вміння здійснювати самоконтроль і саморегуляцію поведінки.

Дослідницько - експериментальна робота була проведена у **ЗЗСО Волинської області**. До роботи було задіяно 36 першокласників, а також 4 педагоги та 6 батьків.

Для визначення рівня сформованості культури спілкування першокласників за пізнавальним критерієм нами були використані бесіда, тест «закінчення речення», анкетування «Виявлення доброзичливості у спілкуванні» (додаток А). Так, під час бесіди нами було з'ясовано, наскільки усвідомленими є знання першокласників про спілкування та культуру спілкування; розуміння необхідності прояву культури спілкування у взаємодії з іншими; як діти володіють знаннями про елементарні правила міжособистісної взаємодії та норми культури спілкування й поведінки.

Одержані дані дослідницько–експериментальної роботи на цьому етапі дослідження нами подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівневий розподіл респондентів за визначниками пізнавального критерію сформованості культури спілкування першокласників (%)

Визначник	Достатній	Середній	Елементарний
Усвідомленість знань про спілкування та культуру спілкування	5,9	89,8	4,3
Розуміння необхідності прояву культури спілкування у взаємодії з іншими	6,7	89,4	3,9
Знання елементарних правил міжособистісної взаємодії, норм культури спілкування та поведінки	7,5	89,2	3,3
Виявлення доброзичливості у спілкуванні	11,8	86,0	2,2
Узагальнене значення	8,0	88,6	3,4

Аналіз таблиці свідчить про те, що переважаючим у першокласників є середній рівень сформованості культури спілкування за пізнавальним критерієм (88,6%). Лише 5,9% першокласників усвідомлено на достатньому рівні розуміють сутність поняття спілкування та культури спілкування; 6,7% дітей розуміють необхідність прояві культури спілкування у взаємодії з іншими людьми. 11,8% вважають за необхідне бути доброзичливим у відношенні з іншими.

Помилково першокласники вважають, що культура спілкування – це слова ввічливості та привітання. Не пов’язують культуру спілкування з поведінкою.

Наступним кроком у кваліфікаційній роботі на дослідницькому етапі було визначення рівня сформованості культури спілкування в першокласників за мотиваційно-ціннісним критерієм. Так, для дослідження ціннісного ставлення дітей до правил і норм культури спілкування та поведінки; наявності позитивного емоційного ставлення до інших під час взаємодії; комунікабельності; гуманістичної спрямованості під час спілкування ми

використовували бесіду, спостереження; аналізували різні морально-педагогічні ситуації, тестування «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей».

Для визначення комунікабельності як важливого показника сформованості комунікативних умінь першокласників нами було запропоновано авторську методичку, яка містила шість основних визначників, за якими можна було діагностувати комунікабельність дитини (таблиця 2.5. та рис. 2.1.).

Таблиця 2.5.

Розподіл респондентів за рівнем комунікабельності першокласників

Визначник	Кількість	%
Першим розпочинає розмову з іншою (навіть не дуже знайомою) людиною	13	37,5
Вільно й охоче спілкується з усіма людьми	7	18,8
Цікаво розповідає різні історії	7	18,8
Надмірно емоційно й розлого дає відповіді на поставлені запитання	4	10,0
Дуже розлого й повно описує картинку, робить власні узагальнення, припущення; передбачає хід подій тощо	3	8,75
Переконливо доводить свою думку, має достатній словниковий запас, логічно будує речення та розповідь.	2	6,25

Аналіз одержаних експериментальних даних свідчить про те, що лише 13 першокласників першими розпочинають розмову з іншими людьми. 7 дітей вільно й охоче спілкується з усіма людьми та цікаво й захоплююче можуть і вміють розповідати різні історії; лише троє першокласників розлого й повно змогли описувати картинки, робити власні узагальнення, припущення; передбачає хід подій тощо.

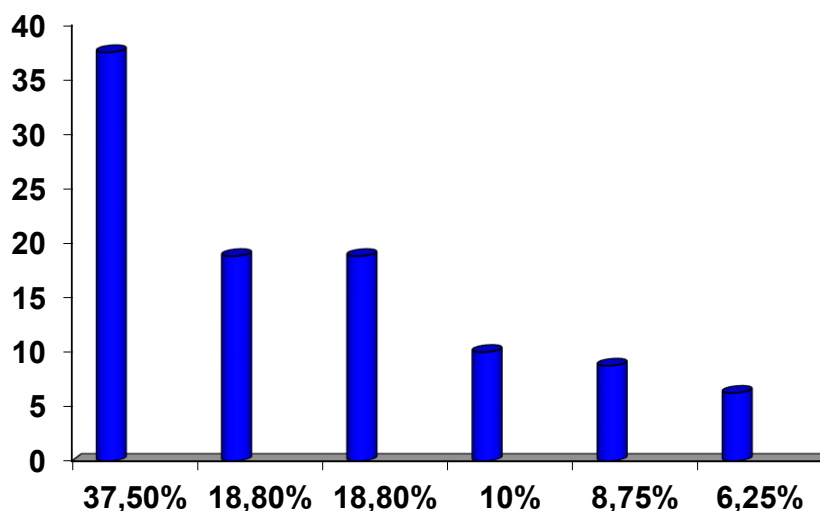


Рис.2.1. Розподіл респондентів за визначниками комунікабельності першокласників

Конструктивним у визначенні комунікативних умінь і навичок особистості першокласника виявився тест для молодших школярів «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей», метою якого є дослідження вміння дитини чітко та швидко налагоджувати товариські контакти з людьми; бажання розширювати ці контакти, брати участь у групових заходах; вміння впливати на людей і бажання проявляти ініціативу.

Першокласникам було запропоновано дати відповідь на 10 тестових запитань (додаток Б). Нами було роз'яснено першокласникам як відповідати, а результати обчислювали ми й дані подали у таблиці 2.6. та на діаграмі 2.2..

Подано також таблицю узгодження шкали оцінок комунікативних здібностей з визначеними нами рівнями сформованості культури спілкування першокласників.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

Коефіцієнт	0-0,2	0,3-0,4	0,5-0,6	0,7-0,8	0,9-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

елементарний	середній	достатній
50,0	31,25	18,75

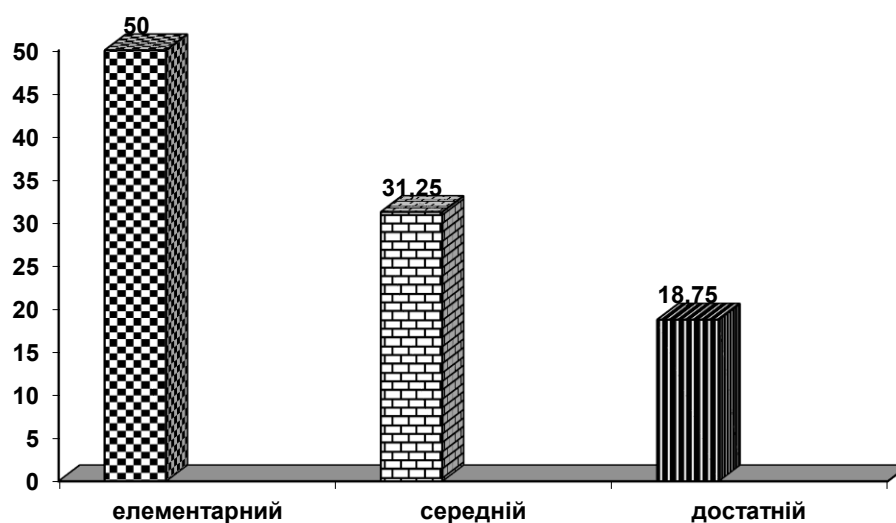


Рис.2.2. Розподіл респондентів за результатами тестування першокласників «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»

Для визначення рівня сформованості культури спілкування першокласників за діяльнісно – практичним критерієм нами було проведено бесіду з дітьми, спостереження за повсякденною поведінкою та вирішення різних педагогічних ситуацій, а також проведено тест «Уміння слухати», опитування «Уміння спілкуватися».

Тест «Уміння спілкуватися» передбачає відповіді респондентів на 11 запитань, на кожне з яких першокласник дає відповідь так чи ні й відповідно 1 чи 0 балів. За набраними балами нами диференційовано три рівні сформованості культури спілкування (таблиця 2.7.) та рис. 2.3..

Таблиця 2.7.

**Розподіл респондентів за результатами опитування першокласників
«Уміння спілкуватися»**

Рівень Опис прояву	1-3 бали (%)	4-9 балів (%)	9-11 балів (%)
Спілкуватися такою особою неприємно. Мовчун, або гіпербалакучий; ровесники уникають спілкування	елементарний		
Приємний і уважний співрозмовник, хоча іноді буває і досить розсіяним.		середній	
Приємно спілкуватися! Друзі просто не можуть без тебе обійтися. Ти – душа будь-якої компанії			достатній
<i>За результатами діагностування</i>	19	30	51

Тест «Уміння слухати» передбачав відповіді дітей на 16 запитань. Учитель дітям радить давати відповіді чесно та щиро. Так, наприклад, на запитання «Чи не чекаєш ти нетерпляче, поки співрозмовник завершить говорити і дасть висловитися тобі?» 8 дітей дали ствердну відповідь, тобто вони визнали, що є нетерплячими і не люблять вислуховувати інших.

У свою чергу, на запитання «Чи не чуєш ти лише те, що тобі подобається?» також 9 дітей сказали так, тобто чують лише те, що хочуть почути.

По завершенню анкетування, вчитель робить висновок і наголошує на головних правилах-рекомендаціях уважного слухання інших людей.

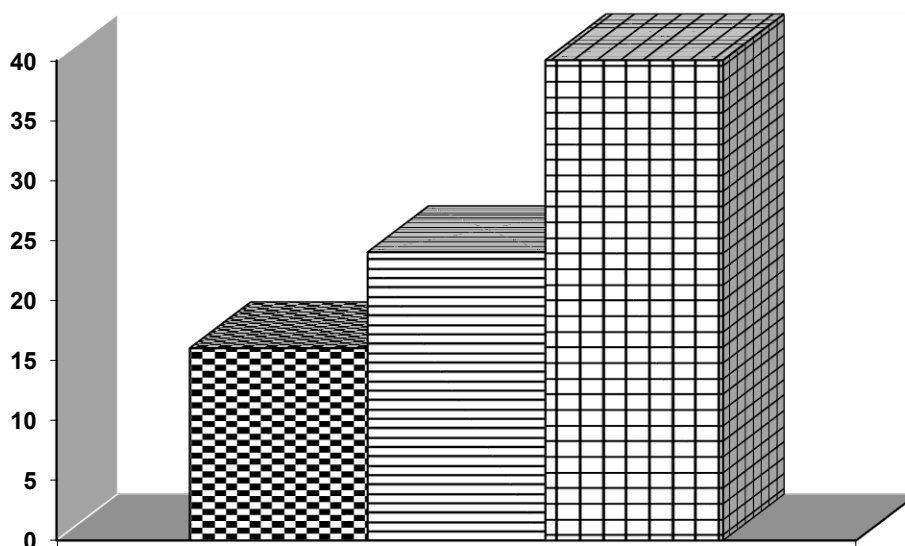


Рис.2.3. Розподіл респондентів за результатами опитування першокласників «Уміння спілкуватися»

Узагальнивши одержані результати, ми визначили рівень сформованості культури спілкування першокласників (таблиця 2.8. та рис. 2.4.).

Таблиця 2.8.

Розподіл респондентів за рівнем сформованості культури спілкування

Рівні	Першокласники	
	К-сть	%
Достатній	13	35
Середній	20	56
Елементарний	3	9

Аналіз діаграми (рис.2.4). та табличних даних свідчить про те, що переважає у середовищі першокласників середній рівень сформованості культури спілкування (20 дітей – 56%); в 35% дітей – (13 осіб) – достатній рівень сформованості культури спілкування і в решти – 9% (в 3 першокласників) – елементарний рівень сформованості культури спілкування.

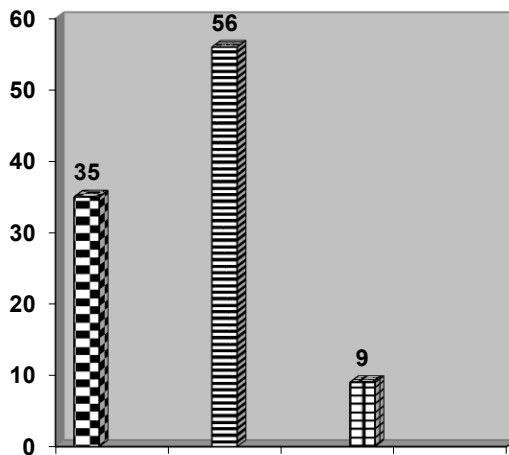


Рис.2.4. Рівні сформованості культури спілкування (%) у першокласників

На нашу думку, достатній рівень сформованості культури спілкування в першокласників (а ми свідомо не називали високим рівнем) зумовлений насамперед високою комунікабельністю дітей – їхньою природньою здатністю та потребою до спілкування.

Завданням школи є формування культури спілкування молодших школярів, тобто визначення таких змісту, форм і методів роботи з дітьми, які б активізували формування культури спілкування за всіма критеріями та визначниками.

2.2. Методика формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності

Одним із важливих завдань кваліфікаційної роботи було розробити методичку формування культури спілкування в першокласників засобами ігрової діяльності.

В основу розробки методики нами було покладено основні психолого-педагогічні твердження. Молодший шкільний вік є надзвичайно важливим періодом у житті людини; в якому яскраво виявляються риси дошкільного дитинства і типові особливості школяра; цей вік характеризується латентними можливостями розвитку, які важливо своєчасно помічати і підтримувати; у цей період закладаються і розвиваються основи багатьох психічних якостей (О. Савченко) [56].

Першокласникам властиві: природна допитливість, емоційність, вразливість, довіра до дорослих, бажання наслідувати їм, випробовувати власні сили і можливості [55].

В. Киричок період молодшого шкільного дитинства визначає як «сенситивний для засвоєння моральних правил і норм, що обумовлено надзвичайною пластичністю психіки дітей цього віку, здатністю до великого емоційного відгуку як передумови розвитку моральних почуттів, новоутвореннями, пов'язаними з підпорядкуванням мотивів, появою внутрішніх механізмів регуляції поведінки тощо» [35].

О. Доукіна називає зміни у психіці дітей молодшого шкільного віку: рефлексію (внутрішній аналіз, розмірковування над власними діями, вчинками, з'ясування їх причин, усвідомлення своїх взаємин з однолітками через внутрішнє обговорення стосунків з ними) і такі розумові дії, які дозволяють їй встати в позицію іншого, розуміти його, пережити за нього. Вчена стверджує, що саме це створює умови для децентрації особистості (переборення егоїзму особистості, зміна власної позиції внаслідок зіткнення, співставлення, наближення до позиції іншого в процесі спілкування), яка сприяє розвитку просоціальної мотивації дитини, засвоєнню моральних знань, свідомої поведінки на користь інших людей [26]. А це, в свою чергу, сприяє формуванню культури спілкування як важливої складової моральної культури особистості.

Продовжуючи цю думку, М. Генік, називає молодший шкільний вік «сенситивним у плані накопичення морально-етичних знань, формування уявлень і понять морального змісту, осягненню навколишнього світу. «Співвіднесення «образу Я» етичними еталонами створює особистісне ставлення до самих еталонів, бажання відповідати одним і протистояти іншим» [17].

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами робиться висновок про те, що саме молодші школярі в цілому й зокрема – першокласники є активними суб'єктами формування культури спілкування. Важливим чинником цього процесу є освітній простір нової української школи.

Провідними напрямками оптимізації досліджуваного процесу, відображеними у розробленій нами програмі формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності, визначено:

- 1) оновлення змісту освітньої діяльності в початковій школі школи засадами гуманістичної етики, моралі та культури спілкування;
- 2) впровадження ігрової діяльності дітей як методу їх реалізації в освітньому процесі;
- 3) готовність вчителів до виховання у першокласників культури спілкування;
- 4) забезпечення педагогічної взаємодії початкової школи, сім'ї й інших інституцій у плані формування культури спілкування дітей.

На основі цих підходів нами була розроблена методика формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності. Методика передбачала проведення 8 занять. Кожне заняття тривалістю 30 хв. Проводиться заняття вчителем один раз на тиждень.

Методика формування культури спілкування першокласників засобами ігрової реалізовувалась на трьох етапах: вступному, основному й підсумковому.

На *вступному етапі* вчитель ознайомлював першокласників з основними досліджуваними поняттями, що відповідно мотивувало дітей до участі в заняттях. З цією метою роз'яснювали дітям що таке культура спілкування, чому вона необхідна для життєдіяльності кожної людини, формування негативного ставлення дітей до недотримання норм спілкування, культури взаємодії.

На *основному етапі* здійснювався безпосередній виховний вплив на особистість дитини під час гри з метою формування її позитивного ставлення до спілкування та культури як однієї із цінностей кожної людини; моральних цінностей і утвердження їх як особистісних. Під час бесід, запланованих ігор, вправ, завдань, які спрямовані на усвідомлення першокласниками певних емоційних реакцій та станів, формувалися позитивні емоційні реакції, непримиренність до брехні, проявів різного роду грубощів, а також формування витримки, розуміння інших людей, уміння слухати тощо.

На підсумковому етапі першокласники рефлексивно аналізували те, чого вдалося навчитися, зрозуміти дітям.

При розробці ми керувалися структурою феномену культури спілкування та особливостями її формування в першокласників (проаналізовано нами в першому розділі, п.1.1.).

Тобто у розробленій методиці відображені передбачені нами зміни усвідомлення першокласниками знань про культуру спілкування й відповідно їхньої поведінки згідно структури культури спілкування:

- *пізнавальна складова* (підвищення рівня поінформованості, формування системи знань);
- *мотиваційна складова* (формування в дітей умінь регулювання своїх емоцій, адекватного висловлення почуттів, формування цінності добра, людяності, чесності, гідності та ін., усвідомлення важливості використання культурно мовно етичних поведінкових практик);
- *практична складова* (формування навичок культури спілкування та поведінки);
- *саморегулятивна складова* (робота над собою з формування культури спілкування).

Розроблена нами методика подана в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9.

Методика формування культури спілкування в першокласників

<i>№ з/п</i>	<i>Зміст</i>	<i>Гра, додатковий метод (прийом)</i>	<i>Термін</i>
1	Формування <i>пізнавального компонента</i> культури спілкування: усвідомлене засвоєння знань понять, норм і цінностей спілкування; системи	Розповідь; ігри «Чарівний стілець»; «Чарівні окуляри». Проблемний метод. Прийоми: «Знаємо – Хочемо дізнатися – дізналися», «Читання в парі – Узагальнення в парі», «Лінія цінностей».	листопад

	базових моральних цінностей.	Перегляд відео-презентації «Людина має бути культурною».	
2-4	Формування мотиваційного компонента культури спілкування: формування позитивного ставлення до етичних понять, культури мовлення, мови, спілкування та усвідомлення моральних базових цінностей.	Ігри: «Конкурс хвальків», «Радіо», «Вгадай по голосу», «Ласкаве ім'я», «Заверши речення», «Інтерв'ю», «Дзеркало». Технологія ситуативного моделювання; дидактична гра «Слова», «Портрет», «Лабіринт», прийоми «Ходимо навколо – говоримо навколо», «Один залишається – три йдуть»; метод драматизації як поєднання діалогічного методу й методу гри; перегляд та обговорення відео: «Яку поведінку вважати аморальною?», «А як би ти вчинив у цьому випадку?».	листопад
5-7	Формування <i>практичного</i> компонента культури спілкування: формування практичних умінь і навичок культурної поведінки, комунікативних умінь першокласників.	Ігри: «Знайди собі пару» «Обери партнера» «Картина в подарунок» «Зроби подарунок» Години-ігри відвертого спілкування: «Допоможи собі, рятуючи інших»; Коворкінг з використанням вправи «Територія «НІ - неповазі»: статут небайдужого ставлення»; прийоми: «Загальна угода», «Перемішайтеся – замріть – Об'єднайтеся у пари»; Мозковий штурм «Зупинка під назвою «життя в культурі»»; Захист класних стіннівок на теми «Діти за культурне спілкування».	грудень
8	Формування саморегулятивного компонента культури спілкування: виховання умінь і навичок самоконтролю культури спілкування та взаємин з іншими людьми.	Ігри: «Що змінилося?» «Я люблю себе за те...» Диспут «Яким є моє «Я»»; Бесіда: Чого ми навчилися? Чи змінилися ми?	грудень

Для успішної реалізації розробленої нами методики визначаємо деякі методичні аспекти. Насамперед, виходимо з того, визначені ігрові технології – це

технології, які реалізуються на основі педагогічної гри, як особливого виду діяльності першокласників в умовах ситуацій, орієнтованих на формування культури спілкування через засвоєння власного та суспільного досвіду.

Також зауважуємо, що запропонована методика є освітньо-розвивальною, тому передбачені ігри не вважаємо розвагою, а захопленням дітей під час початкової діяльності. На нашу думку, саме навчання першокласників із захопленням та радістю, відчуттям успіху стане кроком до повноцінної успішної життєдіяльності в майбутньому.

Розробляючи методику, ми також виходили з того, що ігровий елемент має бути присутній у всіх видах діяльності першокласників: у навчанні, у праці, під час відпочинку.

Головний акцент у реалізації методики нами зроблено на особистості дитини: її самопізнання, самонавчання, саморозвитку, самовираження. Дитина має бути зацікавлена у проведенні гри, повинна чітко бачити свою роль і місце в ній, бути її активним учасником.

Рекомендована методика слугує лише алгоритмом формування культури спілкування першокласників. Тому ігри лише наведено як орієнтовні. Їх можна змінювати, доповнювати, придумувати самому. Так, як свідчить практика, першокласники захоплюються розігруванням казки; вигадкуванням разом з іншими дітьми та вчителем нових сюжетів казок, оповідань, і розігруванням їх; діти люблять обігрувати персонажі та взаємодіяти одне з одним; першокласники з захопленням планують та розвивають різні ігрові ситуації тощо.

Основне завдання під час реалізації методики полягає у ціннісно вмотивованому пізнанні першокласниками краси людського спілкування й формування на цій основі культури спілкування в них.

2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження проблеми

Важливим завданням кваліфікаційної роботи нами було визначено аналіз результатів її дослідно-експериментальної частини й визначення основних напрямів оптимізації досліджуваного процесу.

У ході реалізації розробленої методики формування культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності ми використовували наступні методи.

Спостереження за першокласниками у грі та при взаємодії з однолітками й дорослими, яке відбувалось за чітко визначеною програмою спостереження. Визначалась мета – тобто визначення рівня сформованості культури спілкування дитини – першокласника.

Критеріями спостереження були: володіння дитиною українською розмовною мовою, доречне застосування різних мовленнєвих і не мовленнєвих засобів виразності; знання та володіння формулами мовленнєвого етикету, орієнтування в ситуації спілкування; важливими також є правильна вимова звуків, чітка дикція, нормальна сила голосу; лексичне багатство мовлення; як дитина помічає й реагує на неправильну побудову речень й добудовує речення.

Актуальною є поведінка першокласника у грі, рівень вихованості дитини.

Бесіда з дітьми, метою яких є з'ясувати вміння дітей використовувати формули мовленнєвого етикету під час комунікативної взаємодії з ровесниками, іншими учасниками ігрової діяльності. Наприклад, які ввічливі слова ввічливості (або чарівні слова) ти знаєш? Як ти вітаєшся з дорослими? Які слова ти вживаєш, коли щось просиш у когось? Як ти вітаєшся вранці з батьками? та ін.

При складанні запитань бесіди варто орієнтуватися на різні формули мовленнєвого етикету (звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання тощо). Опитування (усне), яке передбачає відповіді першокласників на запитання опитувальника; ці відповіді фіксуються вчителем, аналізуються й слугують підставою для визначення того чи іншого рівня сформованості культури спілкування дитини.

Розповідь за картинкою та завершення речення. З метою дослідження умінь першокласників будувати речення та розповіді, підбирались початок

речень: Сьогодні гарний *сонячний* (день). Ми плануємо з сім'єю у *суботу* (поїхати в ліс) та ін.

А також пропонуються першокласникам сюжетні картинки, розповідь за якими дає змогу простежити вміння дітей будувати речення, логічно складати їх у розповідь. Картинки варто добирати так, щоб першокласник міг скласти речення й оповідання різної складності.

Одержані експериментальні дані нами подано в таблиці 2.10. та на рис. 2.5.

Таблиця 2.10.

Рівні вихованості культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності до і після реалізації програми

Рівні	Динаміка (%)	Кількість учнів		%	
		До реалізації	Після реалізації	До реалізації	Після реалізації
достатній	+3	13	14	35	38
середній	+6	20	22	56	62
елементарний	-3	3	-	9	-

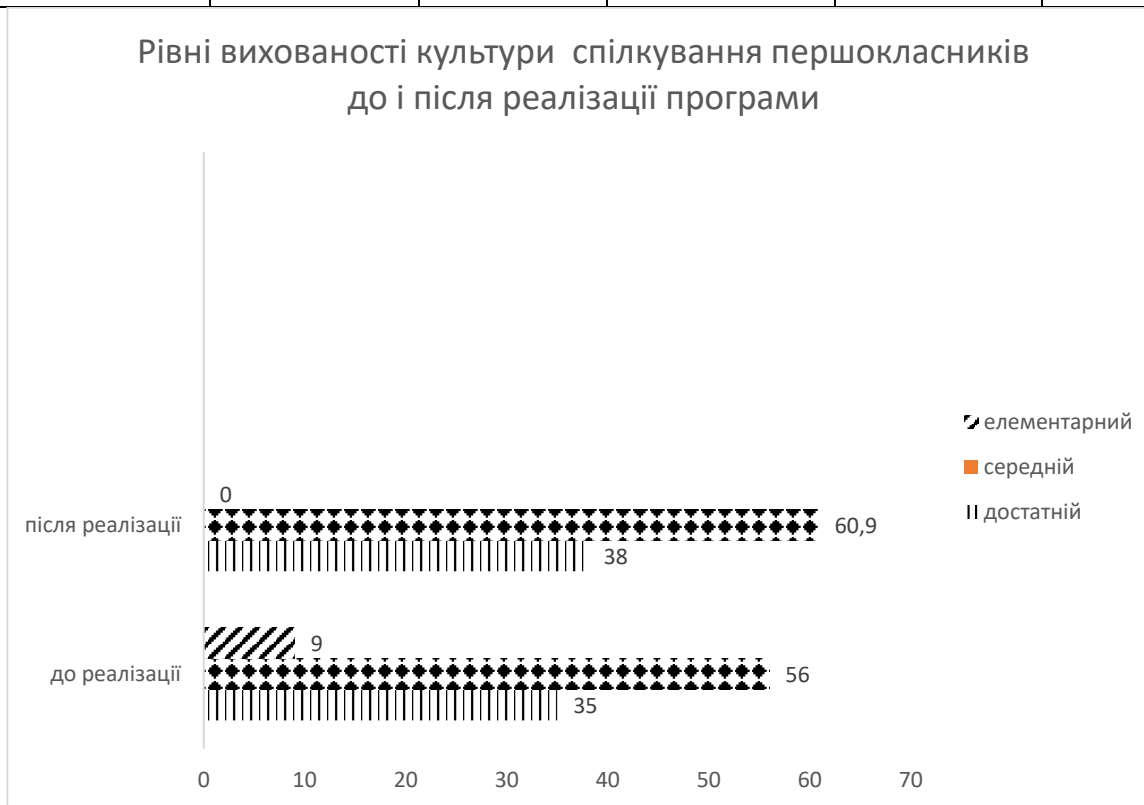


Рис.2. 5. Рівні сформованості культури спілкування в першокласників до і після реалізації програми

Аналіз діаграми переконливо свідчить про позитивну динаміку рівнів сформованості культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності. Так, після реалізації програми на 3% зросла кількість першокласників з достатнім рівнем сформованості культури спілкування; на 6% збільшилось число дітей з середнім рівнем. І головне, що є важливим у нашому магістерському дослідженні, - то зменшення числа першокласників з елементарним рівнем сформованості культури спілкування – на 3%.

Одержані результати дослідницько-експериментальної роботи свідчать про те, що розроблена нами методика формування культури спілкування першокласників у процесі ігрової діяльності є одним із важливих дієвих чинників виховання особистості сучасного школяра в цілому й зокрема його культури спілкування.

На основі одержаних результатів дослідницько-експериментальної роботи нами зроблено висновки, що проблема формування культури спілкування є надзвичайно важливою та актуальною. На це й наголошували всі опитані вчителі. Так, 99% опитаних педагогів стверджують, кола ставить нові вимоги до мовлення першокласника, до його культури поведінки. Зокрема, йдеться насамперед про те, що на уроках відповідь має бути конкретною, чіткою, виразною; речення побудовані логічно. Першокласники під час взаємодії як з учителем, так і з ровесниками на перервах, мусять дотримуватись етичних норм, вживати прийнятні формули мовленнєвого етикету (форми звертання, слова ввічливості). А, як свідчить практика, це є проблематичним.

Невипадково, в Державному стандарті початкової освіти визначено ключові компетентності, які мають бути сформовані у здобувачів початкової освіти. на формування яких спрямовано освітній процес у початковій школі. Серед них важливе місце відведено *володінню державною мовою*, що «передбачає уміння усно й письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях [25].

О. Савченко розроблено типову освітню програму [57], в якій конкретизовано мету, завдання, очікувані результати здобувачів освіти та зміст навчання. Метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей.

Важливим моментом у формуванні культури спілкування першокласників є дотримання цієї культури дорослими людьми, як батьками, так і вчителями. Саме батьки та педагоги є прикладом у формуванні культури спілкування. Вчені стверджують, що у молодшому шкільному віці діти не мають власного морального досвіду а тому беззаперечно довіряють і наслідують дорослих. «Бувають випадки, що діти, хоча і знають, як потрібно поводитись, нехтують усіма правилами, що пояснюється тим фактом, що дорослі обмежуються словесними формами виховання, мало вправляючи дітей, не вимагаючи від них правильної поведінки [67].

Продовжуючи цю ж думку, Іван Бех пише, що «коли діти не відчують емоційної близькості з батьками чи вчителем, вони здатні до негативних вчинків, підсвідомо прагнучи компенсувати нереалізовану потребу в позитивних емоціях». Дитина «через відсутність необхідного досвіду взаємодії з ровесниками і дорослими, а також через недостатню сформованість усталених соціально значущих способів діяльності та поведінки часто потрапляє в ситуацію так званих девіацій, тобто відхилень від заданих норм і вимог, які за відсутності певних корекційних заходів на наступних етапах його розвитку можуть призвести до психічних розладів» [3].

Отже, як висновок, ми стверджуємо, що формування культури спілкування дітей є системним і неперервним багатофакторним процесом, у якому всі учасники: діти, батьки, вчителі, ровесники – є активними його суб'єктами. У

процесі формування культури спілкування його суб'єкти обмінюються ролями, здійснюють взаємовплив, формуються самі й формують інших.

Наступним важливим висновком, зробленим нами у ході кваліфікаційного дослідження є: формування культури спілкування першокласників у процесі ігрової діяльності здійснюється поетапно й у чітко визначеній логічній послідовності: *від елементарних знань про спілкування та культуру, про взаємозв'язок спілкування та поведінки до наочних уявлень про узагальнені поняття – культуру спілкування як елемент культури поведінки – далі до формування ставлення та оцінки культури спілкування як мотиву культурної поведінки – й до повсякденного культурного спілкування та належної поведінки.*

З метою формування культури спілкування першокласників необхідно вчителям та батькам спільно розробити алгоритм реалізації цього процесу:

1) відбір циклу ігор та ігрових вправ, насичених цікавим пізнавальним матеріалом, яскравими типовими фактами, які найбільше допоможуть дитині сформувати нове поняття, усвідомити його, зрозуміти й відповідно сформувати ставлення до нього;

2) залучити першокласника до гри, виділити роль (порадити, узгодити, але не призначати дитину небажану роль);

3) власне сама ігрова діяльність, у якій дитина є суб'єктом ситуації.

Як уже нами було зазначено вище, актуальними є вправи «Незакінчене речення» (може бути усною чи письмовою). Діти продовжують записані на дошці речення: «Під час гри я навчився...», «Мені було цікаво дізнатися...», «Сьогодні я замислився над проблемою...» тощо.

Важливою умовою формування культури спілкування першокласників є створення у початковій школі комунікативного розвивального ігрового середовища. Мова йде не лише про використання комунікативних та дидактичних, сюжетно-рольових ігор під час навчання, але й у позаурочний час. Для цього мають бути ігрові кімнати, в яких діти під час ігор вчаться спілкуватись, програють різні ролі, засвоюють елементарні норми моральної поведінки.

Нами виділено такі основні напрями активізації досліджуваного процесу:

1) процес формування культури спілкування має бути цілеспрямованим, системним, дитиноцентрованим, наповненим оновленим змістом на засадах моралі та етики;

2) ігрова діяльність передбачає активну добровільну участь першокласників і містить різні інтерактивні прийоми та методи її реалізації в освітньому процесі;

3) під час ігрової діяльності має бути опора на життєвий досвід першокласників (у ЗДО) і набуття нового досвіду в початковій школі (навчання, виховання, соціалізація), стимулювання в дітей бажання дотримуватися культури спілкування, норм поведінки;

4) забезпечення педагогічної взаємодії школи, сім'ї, позашкільних закладів у формуванні культури спілкування дітей і побудова індивідуальної траєкторії оволодіння культурою спілкування;

5) необхідність усвідомлення всіма учасниками освітнього процесу та батьками актуальності й складності проблеми й відповідно дотримання всіма основних моральних цінностей, принципів і підходів формування культури спілкування особистості дитини;

6) готовність учителів початкової школи до формування у молодших школярів культури спілкування та формування комунікативної компетентності у батьків першокласників.

ВИСНОВКИ

Культура спілкування особистості є важливим компонентом загальної культури й забезпечує успішність і конструктивність міжособистісної взаємодії. Культура спілкування особистості є якістю набутою, тобто сформованою і процес формування залежить від багатьох чинників.

Сенситивним періодом формування культури спілкування в дітей є вік 6-7 років, тобто вік першокласників.

Нами визначено культуру спілкування першокласників як специфічну набуту якість особистості, яка характеризується сукупністю знань про спілкування; сформованістю комунікативних умінь спілкуватися (в повному розумінні значення: обмінюватися інформацією, взаємодіяти та взаємовпливати один на одного); вміннями обирати відповідний стиль поведінки та конструктивно співпрацювати в процесі розв'язання різних спільних завдань.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури зроблено висновок про те, що в структурі культури спілкування зазвичай виокремлюють: пізнавальний, мотиваційний, практичний компонент і саморегулятивний компоненти. Саме структура культури спілкування й взята нами за основу під час проведення дослідно-експериментальної роботи при визначенні критеріїв та показників її сформованості у першокласників.

Нами в контексті кваліфікаційного дослідження виділено *наступні функції культури спілкування*: виховну функцію, скільки сприяє формуванню вміння успішної та коректної передачі інформації, поведінки у взаємодії, вихованню такту та ввічливості; нормативну функцію, адже спілкування як діяльність здійснюється у певному соціумі з певними встановленими нормами, яких дотримуються учасники спілкування; регулятивну й саморегулятивну функції, оскільки спілкування є регулятором відносин між людьми та власного саморозвитку; розвивальну функцію, адже в процесі спілкування (комунікації, перцепції та інтеракції) особистість розвивається, формуються певні якості та риси, розвиваються ті чи інші здатності та соціалізаційну функцію, адже саме спілкування є важливим фактором соціалізації особистості.

З'ясовано, що процес формування культури спілкування першокласників є складним, цілеспрямованим процесом, який ґрунтується насамперед на врахуванні особливостей психічного розвитку дитини 6-7 років й передбачає єдність впливу школи та родини на особистість дитини з метою формування її культури спілкування.

Для першокласників початок навчання у школі змінює спосіб життєдіяльності дитини. Нова соціальна роль «Я – школяр», яка не завжди є цілком усвідомленою, вимагає від дитини зміни її звичних усталених норм, правил, умов. З'являються нові обов'язки, виконання яких часто для дитини є стресовими та важкими.

Визначено особливості розвитку дітей 6-7 років, які зумовлюють особливості формування культури спілкування першокласників:

Зміна соціальної ситуації розвитку першокласника. Система відносин «дитина – дорослий» у 6-7 - річному віці поділяється на дві складові: «першокласник – батьки» та «першокласник - учитель»;

Початок навчання дитини в школі зазвичай співпадає з *початком другої фізіологічної кризи становлення особистості дитини «кризою семи років»*, що закономірно відбивається на всій системі життєдіяльності дитини. На цьому етапі змінюються когнітивні, емоційно-вольові, пізнавально-розумові, мотиваційно-ціннісні можливості дитини;

Важливою особливістю психічного розвитку дитини-першокласника є *виникнення в неї побіжних інтересів*, спрямованих на привабливі предмети, явища, факти, продукти діяльності, випадкові обставини.

Розкриваючи зміст особливостей формування культури спілкування першокласників, ми зазначаємо, що саме у віці шести-семи років у дитини відбуваються значні зміни в її житті. Насамперед змінюються інтереси дитини та коло її спілкування: *«першокласник – ровесники, однокласники»* - ця система дуже важлива для дитини, адже вона значно розширена, з'являються нові друзі, однокласники, друзі з двору, з інших класів, «старі друзі» з ЗДО тощо; *«першокласник – учитель, інші педагоги»* - ця система відносин нова для дитини, адже поява педагога (як класовода, так і інших учителів) є новим явищем у

життєдіяльності першокласника; часто першокласник порівнює вчителя початкової школи з вихователем; інколи «важко» й «болісно» сприймає нові вимоги з боку педагога; часто авторитет педагога стає великим і переважає навіть авторитет батьків; «першокласник – батьки» - ця система відносин для дитини є незмінною, часто слугує підтримкою, допомагає у входженні дитини у нову соціальну роль. Але дитина поступово віддаляється від спілкування з батьками, оскільки долучається до кола друзів, ровесників, однокласників.

Доведено, що ігрова діяльність є важливим засобом формування культури спілкування в першокласників.

Для визначення реального стану сформованості культури спілкування в першокласників розроблено критерії та показники. Критерії було визначено на основі структури поняття культури спілкування особистості: пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, практично-діяльнісний.

Охарактеризовано три рівні сформованості культури спілкування в першокласників: елементарний, середній, достатній.

Визначено актуальний рівень сформованості культури спілкування першокласників: переважаючим серед першокласників є середній рівень сформованості (в 20 дітей – 56%); у 35% дітей – (13 осіб) – достатній рівень сформованості культури спілкування і в решти – 9% (в 3 першокласників) – елементарний рівень сформованості культури спілкування.

Розроблена й апробована методика формування культури спілкування першокласників у процесі ігрової діяльності.

Після апробації методики формування культури спілкування першокласників під час ігрової діяльності було проведено повторний зріз і виявлена позитивна динаміку рівнів сформованості культури спілкування першокласників засобами ігрової діяльності. Так, після реалізації методики на 3% зросла кількість першокласників з достатнім рівнем сформованості культури спілкування; на 6% збільшилось число дітей з середнім рівнем; зменшення числа першокласників з елементарним рівнем сформованості культури спілкування – на 3%.

Виокремлено наступні умови успішного формування культури спілкування першокласників:

-процес формування культури спілкування має бути цілеспрямованим, системним, дитиноцентрованим, наповненим оновленим змістом на засадах моралі та етики;

-ігрова діяльність передбачає активну добровільну участь першокласників і містить різні інтерактивні прийоми та методи її реалізації в освітньому процесі;

-під час ігрової діяльності має бути опора на життєвий досвід першокласників (у ЗДО) і набуття нового досвіду в початковій школі (навчання, виховання, соціалізація), стимулювання в дітей бажання дотримуватися культури спілкування, норм поведінки;

-забезпечення педагогічної взаємодії школи, сім'ї, позашкільних закладів у формуванні культури спілкування дітей і побудова індивідуальної траєкторії оволодіння культурою спілкування;

-необхідність усвідомлення всіма учасниками освітнього процесу та батьками актуальності й складності проблеми й відповідно дотримання всіма основних моральних цінностей, принципів і підходів формування культури спілкування особистості дитини;

-готовність учителів початкової школи до формування у молодших школярів культури спілкування та формування комунікативної компетентності у батьків першокласників;

-урахування особливостей психо-фізіологічного розвитку особистості в 6-7 річному віці в організації освітньої діяльності першокласників;

-організація освітньо-розвивального середовища для першокласника з акцентом на усвідомлення дитиною цінності знань про спілкування та формування комунікативних умінь. Опора на досвід дитини, помірність складності завдань, творчість діяльності, її результативність;

-наявність позитивної атмосфери та створення ситуації успіху, що стимулює взаємодію дитини з іншими людьми;

-сформованість елементарних основ культури спілкування як основа для її подальшого розвитку;

-організація та проведення заходів, ігор, важливих і значимих для самореалізації дитини та стимулювання прояву її бажання взаємодіяти з іншими. Необхідність дотримання норм етикету: рівність і уявлень про себе і партнера, відчуття іншого суб'єктом спілкування; подолання егоцентризму; толерантність у ставленні до партнера по спілкуванню;

-забезпечення активності першокласників у спілкуванні, використання діалогічних та полілогічних форм організації виховних заходів; рольові ігри, вирішення педагогічних виховних ситуацій тощо;

-організація спільної діяльності з чітким розподілом ролей і функцій, забезпечення узгодженості у виконанні дій та чіткості у формулюванні мети, формування відповідальності за доручену справу, формування лідерських якостей, прояву доброзичливого ставлення до інших, уміння підкорятися більшості, відмовитися від особистих бажань заради досягнення спільної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Н. Виховання доброти у дітей молодшого шкільного віку за ідеями В. О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2014. № 9. С. 8-10.
2. Антонова О.Є. Загальна педагогіка. [Електронний ресурс] : Робочий зошит: Посібник-практикум. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 96 с. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/8305/1/V8.pdf>
3. Бех І. Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин. *Початкова школа*. 2000. № 5. С. 1 – 5.
4. Бех І.Д. Вивчення особистості молодшого школяра. *Початкова школа*. 2003. №3. С. 12-14.
5. Білоусова Наталія. Розвиток почуття власної гідності у молодших школярів. *Початкова школа*. 2008. № 5. С. 4-6.
6. Бондар В.І. Дидактика: навчальний матеріал: навч.посібник. Київ: Либідь, 2005. 264с. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/654972/>
7. Бондаренко Г. Л. Формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. *Теорія і історія педагогіки*. Умань,1999. С.163-168.
8. Богуш А. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія [Текст] / А. Богуш, І. Печенко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. 367 с.
9. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. *Педагогіка та психологія*. 2008. № 2. С. 49 – 57.
10. Булигіна О. Д. Ігрові технології: шляхи забезпечення умов для інтелектуального, соціального, морального розвитку молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2009. Липень (№ 19/21). С. 2-21.
11. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навчально-методичний посібник. Львів: Норма, 2005. 344 с.
12. Вашуленко М. Мовленнєвий розвиток дошкільників – запорука їхньої наступної успішності. *Дитячий садок*. 2004. № 20. С. 10–13.

13. Веленко А. Знайомство із собою : моральний розвиток молодшого школяра. *Психолог*. 2012. Квітень (№ 7). С. 1-28.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. С. 1368.
15. Вишковський І.С. Гра як метод активізації пізнавальної діяльності. *Психолог*. 2004. № 21–22. с. 58.
16. Гаряча С. Виховання основ етичної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2010. № 3. С. 70-71.
17. Генік М. Формування морально-етичних понять у позаурочній виховній роботі. *Початкова школа*. 2012. № 1. С. 49-51. 2, с. 140
18. Гмитрук Н. Вікові особливості естетичного виховання. *Позакласний час*. 2006. № 17 – 18. С. 91 – 93.
19. Години спілкування в початковій школі / упор. О. Кондратюк, О. Кравчина. Київ: Видавничий дім «Шкільний світ», Видавництво Л. Галіцина, 2006. 120 с.
20. Головська І. В. Моральне виховання молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінницький державний педагогічний ун-т імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2012. 20 с.
21. Головань Н. Особливості спілкування і відособлення у першокласників. *Психологія*. 2001. № 37. С.61.
22. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
23. Гриценко С.В. Використання ігрової діяльності у навчальному процесі. *Початкове навчання та виховання*. 2016. № 34. С. 13.
24. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції . Тернопіль, 2004. С. 31-40.
25. Державний стандарт початкової загальної освіти [електронний ресурс] Режимдоступу:<http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20по-чаткової%20освіти.pdf>

26. Докукіна О. М. Виховання у молодших школярів емпатії до однолітків у сім'ї: методичні рекомендації . Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2007. 56 с.
27. Донцов А.В. Психолого - педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій. *Високі технології виховання*. Київ, 2005. С. 45-52.
28. Дятленко Н. М. Самоповага дітей. Київ: Шкільний світ, 2007. 120 с.
29. Етика: навчальний посібник / [В. О. Лозовий, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.]. Київ: Юрінком Інтер 2002. 224 с.
30. Зайченко І. В. Педагогіка: підручник. Київ: Ліра, 2016. 608 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lira-k.com.ua/preview/12225.pdf>
31. Захарченко В. Мовленнєве спілкування у грі. *Дошкільне виховання*. 2020. № 12. С. 6–8.
32. Зязюн І. А. Педагогічне достоїнство морально-етичних цінностей тріади «Істина – Добро – Краса». Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя: зб. матеріалів Всеукр. Наук.-метод. Конф. 15 -16 травня 2008 р. Київ: Міський університет ім. Б.Д.Грінченка, 2008. С. 12 – 16.
33. Кайдалова Л. Г. Психологія спілкування. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.
34. Калашнікова Т. В. Ігрові технології у практиці початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2009. № 86. С. 109–110.
35. Киричок В. Виховання гуманістичних цінностей учнів 1–2-х класів: метод. посібник. *Класний керівник*. 2009. № 3. С. 1 – 41.
36. Коберник І. О. Розв'язування моральних задач як інноваційний метод виховання. *Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості* / ред. І. Д. Бех та ін.]. Київ: Інститут проблем виховання, 2001. Кн. II. С. 13 – 19.
37. Козуб І.С. Дидактичні ігри як засіб активізації діяльності учнів на уроках англійської мови у початкових класах. 2011. URL: <http://chervonopoch.klasna.com/ru/article/didaktichni-igri-yak-zasib-aktivizatsiyi-diyalnost.html>

38. Кононенко Н. Особливості формування культури поведінки молодших школярів в умовах дозвіллевої діяльності. *Рідна школа*. 2006. № 10. С. 18-19.
39. Корніяка О.М. Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. *Психологія: Збірник наукових праць*. Київ: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2001. Вип. 12. С. 316–322.
40. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: [монографія]. Київ: КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. 272 с.
41. Лобчук О. Комунікативно-ситуативні завдання як засіб формування у молодших школярів моральних знань і поведінки. *Початкова школа*. 2008. № 11. С. 45-47.
42. Любашина В. Ігрова діяльність як засіб розвитку діалогічного мовлення старших дошкільників в умовах дошкільного закладу. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / ред. кол.: В. В. Радул та ін. Кіровоград: КДПУ, 2013. Вип. 97. С. 154 – 158.
43. Максименко С. Д. Критерії моральної вихованості молодших школярів. Київ, 2002. С. 18-23.
44. Малахов В. А. Етика: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. 384 с.
45. Матюхіна М. В. Мотивація навчання молодших школярів. Київ.: Педагогіка та методика навчання, 2014. С. 187.
46. Медюк І. Подорож до кріни Доброти : інтерактивний творчий захід у початкових класах. *Здоров'я та фізична культура*. 2016. Червень (№ 6). С. 1-8 (Дод.).
47. Мірошникова Н. Культура поведінки - перший крок до інтелігентності. *Початкова школа*. 2016. № 3. С. 42-44.
48. Морально-етичне виховання. 1 клас : дидактичні матеріали до уроків варіативного курсу. Ч. 2 / упоряд. Л.Дмитренко. Харків : Основа, 2013. 175 с.
49. Морально-етичне виховання. 1 клас : дидактичні матеріали до уроків варіативного курсу. Ч. 1. / упоряд. Л. Дмитренко. Харків : Основа, 2013. 95 с.

50. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення. Київ: Центр навчальної літератури, 2010. 224 с.
51. Піроженко Т.О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу. 2-е вид., Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2003. 168 с.
52. Плахтій В. І. Формування основ моральної свідомості молодших школярів засобами дитячої літератури. Вінниця, 2003. 201 с.
53. Поніманська Т. І. Гуманізм як основа морально-духовного виховання особистості. *Гуманістично-спрямований виховний процес і становлення особистості*. Київ: Ін-т проблем виховання, 2001. Кн. І. С. 41 – 46.
54. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім'ї: монографія. Київ: Інститут проблем виховання АПН України, 2006. 190 с.
55. Роговець О. Ігрова діяльність як метод виховання моральної самосвідомості молодших школярів (1-2 класи) у позаурочній діяльності. *Рідна школа*. 2015. № 5/6. С. 58-61.
56. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. Київ: СПД „Цудзиневич Т. І.”, 2007. 204 с.
57. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. С.9.
58. Сухомлинський В.О. «Слово вчителя в моральному вихованні». Вибрані твори. Т 5. 1977. С.321-330.
59. Таран І. Вплив гуманізму та християнських моральних цінностей на становлення особистості молодшого школяра. *Рідна школа*. 2007. № 4. С. 59-61.
60. Тарнопольська Л. І. Особливості духовно-морального виховання молодших школярів у ГПД : з досвіду роботи. *Вихователю ГПД. Усе для роботи*. 2016. № 5. С. 15-17.
61. Троценко Т. Ефективність впливу рухливих ігор туристичної спрямованості на формування моральних якостей молодших школярів. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2012. № 2. С. 103-105.
62. Хабайлюк Л. Про дружбу і товаришування. Морально-етичне виховання учнів. *Позакласний час*. 2007. № 2. С. 58 – 61.

63. Хоружа Л. Формуємо культуру поведінки молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. № 2. С. 52 - 57.
64. Хромова О. Л. Робота з батьками молодших школярів. Київ: *Шкільний світ*, 2008. 128 с.
65. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування. Київ: Професіонал, 2004. 303 с.
66. Черних О.В. Духовно-моральний розвиток учнів : навчання в домашніх умовах, морально-етичне виховання. Х. : Основа, 2012. 112 с.
67. Чорна О. Педагогічні умови формування у молодших школярів шанобливого ставлення до людей. *Рідна школа*. 2006. № 4. С. 18 – 20.
68. Яковенко І. П. Подорож до країни Доброти і Ввічливості. *Розкажіть онуку*. 2006. № 19 – 20. С. 112 – 113.
69. Яровська О. Як виховати високоморальну особистість. *Початкова школа*. 2000. № 8. С. 29-32.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест для молодших школярів «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»

Методика виявляє навички комунікативні та вміння, здібності особистості:

- вміння чітко та швидко налагоджувати товариські контакти з людьми;
- бажання розширити контакти, участь у групових заходах;
- вміння впливати на людей;
- бажання проявляти ініціативу.

Інструкція: Перед вами 10 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповідь «так» або «ні».

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
3. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
4. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
5. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
6. Чи важко важко включитися в нові для Вас компанії (колективи)?
7. Чи дратують Вас оточуючі?
8. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
9. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?
10. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?

Обробка результатів:

Комунікативні схильності: Так – 1, 3, 5, 8, 10. Ні – 2, 4, 6, 7, 9.

Коефіцієнт комунікативних або організаторських здібностей K – це відношення кількості відповідей, що співпадають з ключем до числа 10: $K = x/10$

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до

1. Показники близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських здібностей, близькі до 0 – про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (K) – це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що співпали, виявилася рівною 9 за шкалою комунікативних схильностей і 16 за шкалою організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо:

$$K(\text{ком.}) = 9/10 = 0,9$$

Записуємо отримані результати в бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських здібностей.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

Коефіцієнт	0-0,2	0,3-0,4	0,5-0,6	0,7-0,8	0,9-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Інтерпретація результатів

Якщо Ви отримали оцінку «1», Вам властивий низький рівень комунікативної діяльності. Для тих, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних є на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, почуваете себе скуто в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, важко переживаєте образи.

Якщо Ви отримали оцінку «3», для Вас характерний середній рівень комунікативних здібностей Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних схильностей.

Якщо Ви отримали оцінку «4», Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних здібностей. Ви не губитеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтеся розширити коло знайомих.

Якщо Ви отримали оцінку «5», Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних здібностей, для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваете себе в незнайомій компанії, любите колективні справи.

Тест «Уміння спілкуватися»

1. Чи любиш ти слухати більше, ніж говорити?
2. Чи завжди ти можеш знайти тему для розмови навіть з малознайомою людиною?
3. Чи завжди ти уважно слухаєш співрозмовника?
4. Чи любиш давати поради?
5. Якщо тема розмови не цікава тобі, чи покажеш ти це співрозмовникові?
6. Чи дратуєшся ти, коли тебе не слухають?
7. Чи є у тебе власна думка з будь-якого питання?
8. Якщо тема розмови тобі малознайома, чи станеш ти розвивати її?
9. Чи любиш ти бути в центрі уваги?
10. Чи є хоча б три предмети, у яких ти добре розбираєшся і маєш міцні знання?
11. Чи гарний ти оратор?

Постав собі по одному балу за відповідь «так» на питання 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Результати:

1-3 бала. На жаль, спілкуватися з тобою у край важко і неприємно. Чи тимовчун, з якого не витягнеш ані слова, чи ти, навпаки, такий товариський, що оточуючі тебе друзі намагаються уникати с тобою спілкування. Прийми це до уваги!

4-9 балів. Ти, здебільшого, приємний і уважний співрозмовник, хоча іноді буваєш і досить розсіяним. Найчастіше це відбувається тоді, коли ти не в дусі, однак, саме в цей час ти і не вимагаєш особливої уваги до своєї персони.

9-11 балів. З тобою на рідкість приємно спілкуватися! Друзі просто не можуть без тебе обійтися. Ти – душа будь-якої компанії! От тільки постає питання – чи щирий ти з друзями або просто відіграєш роль?

Тест «Уміння слухати»

Багато із нас не вміють слухати та не чують, що їм говорять. Є у тебе таке вміння. Дай відповіді на питання цього тесту.

1. Чи не чекаєш ти нетерпляче, поки співрозмовник завершить говорити і дасть висловитися тобі?
2. Чи не поспішаєш ти прийняти рішення до того, як зрозумієш проблему?
3. Чи не чуєш ти лише те, що тобі подобається?
4. Чи не заважають тобі слухати виникаючі по ходу бесіди емоції?
5. Чи не починаєш ти думати про стороннє, коли говорять інші?
6. Чи не запам'ятовуєш ти замість основних моментів бесіди що-небудь несуттєве?
7. Чи не заважає тобі слухати упередження проти співрозмовника або теми бесіди?
8. Чи припиняєш ти слухати, якщо тобі важко зрозуміти предмет розмови?
9. Чи займаєш ти негативну позицію, коли слухаєш?
10. Чи буває, що ти тільки прикидаєшся, що слухаєш?
11. Чи ставиш ти себе на місце співрозмовника, щоб зрозуміти, що змусило його розповідати це?
12. Чи враховуєш ти, що ви зі своїм співрозмовником можете обговорювати те саме питання з різних аспектів?
13. Чи розумієш ти, що для тебе і твого співрозмовника слова можуть мати різний сенс?
14. Чи намагаєшся ти зрозуміти, чи викликана суперечка розходженням точок зору або ж різною постановкою питання?

15. Коли ти слухаєш іншого, чи уникаєш ти його погляду, чи не дивишся в кут або по сторонах?
16. Чи виникає в тебе нездоланне бажання перервати співрозмовника, почати говорити за нього, зробити за нього висновки?

Якщо на всі питання, крім питань 11-14, ти щиро відповів «ні», ти – гарний слухач. Якщо ж у тебе були інші відповіді – тобі потрібно вчитися слухати співрозмовника! Як потрібно слухати? Питання тесту і були переліком порад.

Додаток Г

Анкета «Виявлення доброзичливості у спілкуванні»

1. Вважаєте, що більшість людей дружить з іншими тільки тому, щовони можуть бути їм чимось корисні?
2. Чи охоче пишете друзям довгі листи?
3. Чи вважаєте ви, що люб'язні люди найчастіше фальшиві?
4. Допомогли б ви нетверезій людині?
5. Чи неприємно вам, коли ви змушені відмовити у виконанні чужомупрохання?
6. Чи прихильник ви страти?
7. Хотіли б ви бути журналістом?
8. Чи виникає у вас почуття, що інші дивляться на вас насампередкритично?
9. Чи любите ви дітей?
10. Чи вважаєте ви, що гучних собак треба розганяти?
11. Чи впевнені ви в тому, що всі альтруїстичні вчинки на користь друзівмають у своїй основі егоїзм?
12. Чи звертаєтесь ви першим до людей, з якими ще недавно були усварці?
13. Чи любите ви слухати й розповідати непристойні анекдоти?

Номер питання	Варіанти відповідей		Номер питання	Варіанти відповідей	
	так	ні		так	ні
1	0	1	8	1	0
2	1	0	9	0	1
3	0	1	10	1	0
4	1	0	11	0	1
5	0	1	12	1	0
6	1	0	13	1	0
7	0	1			

Тепер підрахуйте свої бали:

Ключ:

0-4 бали. Ваше відношення до інших характеризується відсутністю довіри. На підставі свого життєвого досвіду ви прийшли до висновку, що не варто бути доброзичливим, тому що інші цього не оцінять і відплатять злом.

5-9 балів. Ви людина, що хоч й одержує задоволення від спілкування, алене завжди терпима й доброзичлива до інших.

10 і більше балів. Ваше відношення до людей характеризується дійсною доброзичливістю й симпатією. Ви не відштовхуєте від себе тих, хто має інші погляди.

Пам'ятка для спілкування з молодшими школярами

1. Налагодьте довірливі партнерські стосунки з дитиною. Будьте доброзичливим порадиником та людиною, яка підтримує дитину, може пояснити, розповісти. Продовжуйте повсякденну роботу з формування та закріплення навичок культури спілкування.
2. Використовуйте для закріплення наявних навичок поведінки та формування нових ситуацій повсякденного життя. Знайдіть разом з дитиною час на роздуми над ситуаціями, які виникають щоденно. Окрім того, не забувайте багато читати, спостерігати, обмінюватися думками. Зараз дитина «вбирає» в себе інформацію, ніби будуючи зразок еталонної поведінки. Включаючи у життя дітей нові правила, пильно стежте за їх виконанням, виявляючи й усуваючи причини негативних проявів та вчинків дітей, коригуючи дитячу поведінку.
3. Вживайте самі та навчайте дитину користуватися словами ввічливого звертання. Станьте для дитини зразком поведінки. Але ніколи не наголошуйте на особистій досконалості. Вчіть дитину спостерігати, діяти та аналізувати події, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.
4. У спілкуванні з дитиною використовуйте народну мудрість (прислів'я, приказки), пропонуйте дітям посильні доручення.
5. Підтримайте дитину. Потрібно усвідомити необхідність узгодження вимог з конкретними правилами поведінки дитини. Треба особливо ретельно продумувати поведінку дитини під час перебування в громадських місцях, поїздки у транспорті тощо. Всебічно підтримуйте прагнення дитини до спілкування з однолітками.
6. Допоможіть дитині подолати сором'язливість, чи, навпаки, стримувати активність заради дружніх стосунків з однолітками.

**Словник епітетів етичного спрямування
(За Ісаєнко О.В. „Словникова скарбничка”)**

БАЖАННЯ

Безглузде, безнадійне, безтямне, благородне, божевільне, болюче, боязке, бунтівливе, бурхливе, буйне, велике, величезне, вередливе, вимогливе, висловлене, високе, відвічне, вічне, владне, вперте, гаряче, глибоке, головне, гостре, грізне, грішне, грубе, давнє, даремне, дике, добре, ефемерне, жагуче, заздрісне, запальне, заповітне, заснуле, звичайне, зів'яле, інстинктивне, любовне, люте, марне, мовчазне, могутнє, найгарніше, найгарячіше, найжагучіше, найзаповітніше, найменше, наймиліше, наполегливе, напружене, настійливе, настійне, невгасиме, невиразне, невисловлене, невідступне, невпинне, невтримане, незвичне, нездоланне, ненаситне, неосудне, непереборне, непереможне, нерозважне, несміливе, нестримне, неясне, нове, оманливе, омріяне, особливе, палке, пекуче, піднесене, підсвідоме, полум'яне, постійне, потайне, примітивне, природне, приховане, пусте, п'янке, рабське, радісне, свіже, світле, священне, сердечне, сильне, сором'язливе, спільне, сумне, суперечливе, таємне, темне, тривке, тривожне, фантастичне, честолюбне, чисте, чудне, шалене, широке, щемливе, щире.

БАЙДУЖІСТЬ

Абсолютна, важка, видима, дивовижна, зверхня, напускна, неприпустима, образлива, підкреслена, роблена, страшна, тупа, удавана, холодна.

ВДАЧА*Про гарну вдачу, про позитивні риси характеру*

Безстрашна, весела, відкрита, владна, вояцька, гарна, горда, делікатна, дзвінка, діяльна, добра, добродушна, жартівлива, жвава, життєлюбна, життєрадісна, завзята, запорозька, козацька, лагідна, легка, лицарська, мирна, міцна, молода, мрійлива, музикальна, м'яка, небоязка, невгамовна, нежурлива, неоднакова, не тужлива, ніжна, поетична, правдива, приємна, природжена, проста, прямолінійна, романтична, рішуча, робоча, розсудлива, рухлива, самовіддана, своєрідна, скромна, смирна, співуча, спокійна, сталева, сумирна, сумовита, тверда, тиха, тонка, товариська, християнська, чарівна, чепурна, чесна, чутлива, широка, щаслива, щебетлива, щедра.

Про погану вдачу, про негативні риси характеру

Балакуча, безтурботна, буйна, вертка, відлюдна, вовча, войовнича, воскова, вперта, гоноровита, гостра, деспотична, дерзка, дика, дурна, егоїстична, забіякувата, зав'яла, замкнена, зарозуміла, зла, зрадлива, клята, колюча, крута, ледача, лисяча, лиха, лукава, непосидюча, непоступлива, непривітна, нервова, нерішуча, неспокійна, нетерпляча, овеча, палка, полохлива, проклята, рабська, різка, роздвоєна, самолюбна, словолюбна, собача, хитра, хороблива, циганська, чваньковита, чортяча, шибенна.

ВІДВАГА

Безмежна, безсмертна, безстрашна, безумна, бойова, відчайдушна, воїнська, гвардійська, героїчна, геройська, громадянська, дика, доблесна, завзята, левина, лицарська, людська, могутня, молода, молодеча, небувала, незвичайна, неприборкувана, нерозважлива, несхитна, особиста, палка, смілива, тверда, шалена, юна.

ДРУГ*Про справжнього друга*

Безкорисливий, близький, випробуваний, відважний, відданий, вірний, вічний, гарний, давній, добрий, дорогий, дорогоцінний, душевний, єдиний, задушевний, істинний, любий, люб'язний, милий, надійний, найближчий, найкращий, незмінний, нерозлучний, перший, постійний, приятний, сердечний, славний, співчутливий, справедливий, справжній старий, турботливий, улюблений, хороший, чудовий, шановний, щирий.

Про несправжнього друга

Зрадливий, легковажний, невідвертий, невірний, ненадійний, несправжній, нещирий, облудний, підкуплений, підробний, поганий, удаваний, фальшивий, холодний.

ДРУЖБА

Про справжню дружбу

Багаторічна, безмежна, близька, бойова, братерська, велика, відверта, віддана, вікова, вірна, вічна, всемогутня, всепереможна, гаряча, глибока, давня, добра, довга, жива, задушевна, зворушлива, істинна, клятвена, людська, міцна, монолітна, надійна, незмінна, незрадлива, не підкуплена, непоборна, непорочна, непорушна, непотьмарена, несхитна, нехитра, ніжна, принципова, приятна, проста, пряма, світла, свята, сердечна, справжня, стара, сувора, тепла, тісна, фронтowa, чиста, чистосердечна, чоловіча, щира, ясна.

Про несправжню дружбу

Безпринципна, брехлива, декларативна, ненадійна, нещира, облудна, підроблена, пуста, удавана, фальшива.

НЕНАВИСТЬ

Безвідповідальна, безкінечна, безмежна, безсила, буйна, вбивча, велика, відверта, гаряча, гидотна, глибока, глуха, гола, гостра, дика, їдка, жіноча, жорстка, заздрісна, звіряча, колюча, люта, напориста, негасима, нелюдська, ненажерлива, ненаситна, неприборкана, непримиренна, неприхована, нерозумна, нестримна

ПРАВДА

Безрадісна, безсмертна, безумовна, безцінна, болюча, велика, вигадана, викривлена, висока, всенародна, всевітня, гірка, глибока, гола, грізна, груба, дійсна, довершена, жахлива, жива, життєва, жорстка, знайома, золота, істинна, історична, людська, мудра, мужня, невесела, невибаглива, невимовна, незабутня, немеркнуча, неприємна, неприкрашена, неприкрита, неспалима, нетлінна, оголена, однолика, очевидна, повна, пророча, проста, реальна, рівна, різка, розстріляна, розумна, світла, світова, свята, священна, сердечна, скажена, скандальна, сліпуча, страшна, строга, сувора, сумна, суця, твереза, терпка, тиха, точна, трагічна, тривожна, тяжка, утішна, холодна, Христова, чиста, шорстка, щира, ясна.

ПРАЦЯ

Багаторічна, безпечна, безплідна, безсмертна, бідна, благородна, благословенна, буденна, важка, важлива, велика, виснажлива, високопродуктивна, відповідальна, вічна, гармонійна, гаряча, героїчна, гірка, даремна, добра, довічна, дрібна, жива, звичайна, змарнована, інтенсивна, каторжна, кипуча, корисна, кривна, кривава, легка, марна, марудна, метушлива, мирна, мурашина, нагальна, надзвичайна, надійна, найтяжча, напружена, натхненна, неабияка, невсипуща, невтомна, нелегка, нелюдська, немила, нерозумна, нормальна, обов'язкова, одноманітна, підневільна, плідна, повільна, повсякчасна, постійна, потрібна, прибуткова, продуктивна, радісна, ритмічна, розумна, руйнівна, самовіддана, священна, серйозна,

симпатична, славетна, славна, солодка, сумлінна, сумна, сутужна, творча, титанічна, тиха, тяжка, ударна, успішна, цікава, цілоденна, чесна, чорна, шумна, щоденна.

РОЗМОВА

Про тривалість розмови.

Безкінечна, віковична, довга, зятагнута, звичайна, коротка, миттєва, невелика, невчасна, недовга, нетривала, передчасна, перервана, побіжна, тривала, хвилинна.

Про характер, манеру ведення розмови.

Безцеремонна, бурхлива, ввічлива, весела, виразна, вільна, гаряча, глуха, глухоніма, голосна, гучна, делікатна, дзвінкоголоса, жвава, журлива, запальна, зухвала, коротка, лінива, мирна, млява, мовчазна, надокучлива, нахабна, неголосна, некваплива, неофіційна, непослідовна, неспішна, несподівана, німа, нудна, одноманітно-тягуча, офіційна, палка, пекельна, поважна, повільна, похмура, пристойна, проста, різка, розмірена, спішна, спокійна, сприятлива, статечна, стримана, сумна, тиха, тріскуча, холодна, швидка, шумна.

Про глибину, характер змісту розмови.

Багатозначна, бездумна, беззмістовна, безневинна, безпорадна, безцільна, важлива, вдумлива, велика, великоважна, весела, витончена, вихована, гостра, ділова, дрібна, жалюгідна, жартівлива, загострена, зайва, захоплива, зацікавлена, зла, значна, інтелігентна, конкретна, конструктивна, критична, крута, лайлива, малоприємна, малоцікава, мудра, мученицька, напівсерйозна, несуттєва, нецікава, нікудишня, нудна, повнозмісна, порожня, приємна, принципова, проста, професійна, пуста, розпливчаста, розумна, серйозна, сильна. Службова, солідна, стороння, строга, сувора, суттєва, таємна, твереза, тепла, тонка, тривожна, тяжка, філософська, цинічна, цікава, чудова.

Про відверту розмову.

Вимоглива, виховна, відверта, делікатна, дивна, дипломатична, дружня, душевна, задушевна, заповітна, звивиста, інтелігентна, інтригуюча, конфіденційна, красномовна, культурна, ласкава, люба, мира, напружена, небезпечна, невимущена, неприємна, ніжна, педантична, підслухана, приємна, прикра, приязна, пряма, секретна, сердечна, скрадлива, солодка, таємна, тиха, тонка, хитра, чисто сердечна, щира, братня, журавлина, мімічна, телефонна, товариська.

СЕРЦЕ

Ангельське, безстрашне, бентежне, благородне, велике, великодушне, віддане, відкрите, вірне, віще, вогненне, вразливе, гаряче, глибоке, гнівне, голуб'яче, горде, гуманне, дитяче, добре, довірливе, жадібне, жалісливе, живе, жіноче, загальне, зажурене, закривавлене, залізне, зболіле, змучене, золоте, козацьке, ласкаве, левине, легке, лицарське, любляче, людяне, материнське, містке, молоде, молодече, мужнє, м'яке, наболіле, надійне, наївне, напружене, неугамовне, невеличке, невинне, неспіливе, неспокійне, ніжне, орлине, осиротіле, палке, пам'ятливе, пісенне, племенисте, полум'яне, поривчасте, правдиве, пристрасне, прихильне, просте, пряме, радісне, ранене, романтичне, спрагле, стривожене, сумне, схвильоване, тепле, тремтливе, трепетне, тривожне, хоробре, чесне, чисте, чуйне, чуле, чутливе, широке, щедре, щире, юне.

УСМІШКА

Гарна, гірка, добра, єдина, єхидна, загадкова, задоволена, знайома, іронічна, їдка, короткочасна, крива, лагідна, ласкава, легка, лукава, масна, мимолітна, мудра, м'яка, невинна, недобра, нерозгадана, німа, палка, печальна, помітна, привітна, приємна, примхлива, промениста,

радісна, розгублена, світла, сита, сліпуча, солоденька, спокійна, стомлена, сувора, сумна, тепла, тиха, тонка, тремтлива, хижа, чемна, чиста, широка, щира, ясна.

ЩАСТЯ

Про тривалість, міцність щастя; про неочікуване, незвідане щастя тощо.

Безкінечне, близьке, вередливе, вічне, далеке, дійсне, довге, довгождане, довготривале, забуте, загадкове, загублене, занедбане, змінюване, коротке, короткочасне, кришталеве, миттєве, мінливе, міцне, надійне, невипробуване, невідоме, невпинне, недовге, недосяжне, незабутнє, не замутнене, незвідане, неміцне, оманливе, очікуване, постійне, сліпе, таємне, таємниче, тендітне, трепетне, тривале, химерне, хистке, швидке, швидкоплинне.

Про повноту, глибину, характер щастя.

Бездієве, безкінечне, безмірне, безтурботне, безхмарне, важке, велике, високе, внутрішнє, вселюдське, всенародне, всесвітнє, гірке, горде, гостре, дешево, дивне, добре, довгождане, жадане, звичайне, земне, золоте, ідилічне, крадене, крихітне, легке, маленьке, миле, мирне, могутнє, наївне, невеселе, невиразне, невичерпне, невтримне, недосяжне, нездійсненне, неповторне, несміливе, неспокійне, нестримне, особливе, підсвідоме, повне, помітне, похмуре, примітивне, променисте, просте, радісне, райське, реальне, рідне, рядове, свіже, світле, скромне, солодке, сонячне, справжнє, спокійне, сумне, тихе, тремтливе, холодне, чисте, шалене, широке, яскраве.

Анкета для вчителів

1. Яке місце у роботі з молодшими школярами у Вас займає культура спілкування?
2. За допомогою яких форм роботи Ви формуєте культуру спілкування у молодших школярів?
3. Назвіть методи і засоби які вам допомагають формувати культуру спілкування?
4. Чи створено необхідна матеріальна база для такої роботи?
5. Як ви гадаєте, чи достатня кількість годин приділяється виховній роботі у початкових класах?
6. Культура спілкування є достатньо сформована у теперішніх школярів?
7. Чи зустрічались вам учні, які не піддавались виховному впливові? Якщо так, то чому?
8. Ваші пропозиції що до вирішення даного питання?

Анкета-бесіда для першокласників

Прізвище... Ім'я... Клас... Школа...

1. Як ти розумієш поняття «культурна людина»?
2. Що означає бути доброю людиною?
3. Які правила ввічливості ти знаєш?
4. Перелічи основні правила поведінки на уроці?
5. Чи даєш місце старшій бабусі, коли їдеш в автобусі?
6. Чи вважаєш себе культурною людиною?
7. Як ти розумієш «культура спілкування»?
8. Які «чарівні» слова ти знаєш? Чому вони називаються «чарівні»?
9. Чи потрібна культура спілкування для життя людини? І чому?
10. Чи обговорюєте дома питання культури спілкування? З ким? Як часто? Навести приклади....

Приклади занять з іграми для формування культури спілкування

Тема. У країні ввічливості

Мета: вчити дітей бути ввічливими, дотримуватись правил етикету; розвивати комунікативні здібності, увагу, пам'ять, мислення, жестикуляцію таміміку, розширювати словниковий запас.

Хід заняття

Привітання. Діти утворюють півколо.

Ведучий. Якимось ми з вами згадували слова привітання і з'ясували, що їх треба вимовляти доброзичливо. Але іноді буває так, що ваша подруга (друг) далеко від вас, ви не можете підійти до нього, а кричати слова вітання негарно. Як тоді можна привітати один одного? (*Кивнути головою, махнути рукою.*)

– А якщо друг або подруга дуже зайняті, наприклад, малюють, коли ви входите до класу, як тоді їх можна привітати? (*Торкнутися плеча, руки, сісти поруч і легенько торкнутися плеча.*)

– Як вітають один одного чоловіки, хлопчики? (*Рукоштованням.*)

– А зараз кожен по черзі виходитиме в центр, повертатиметься обличчям до групи і вітатиметься з усіма або з кимось одним, обираючи будь-який спосіб і намагаючись не повторювати ті, що вже були. Ми разом повторимо запропоноване привітання.

Після завершення вправи можна звернутися до групи із запитанням: якез привітань вам особливо запам'яталося (сподобалося) і чому?

Вправа збагатить досвід дітей із встановлення контакту, допоможе їм стати комунікабельними.

Бесіда «Правила ввічливості».

– Що таке ввічливість?

– Яку людину називають ввічливою?

– Які слова ввічливості ви знаєте? (*Будь ласка, спасибі, добрий день, будьте здорові, вітаю, здрастуй.*)

– Що таке чесність?

Гра «Влови слово».

Ведучий читає ряд слів, серед яких звучать і слова ввічливості. Учні, почувши таке слово або словосполучення, плескають у долоні. Переможе той, хто зробить найменше помилок.

Гра-пантоміма «Весела розмова».

Учні утворюють групи по четверо. Двоє готуються продемонструвати бесіду з елементами ввічливості, а двоє інших намагаються побачити й запам'ятати ці слова. Потім пари міняються місцями.

Підсумки роботи. Прощання «Коло дружби».

Тема. Де живуть чарівні слова?

Мета: закріпити набуті знання, удосконалювати навички культури спілкування; розвивати комунікативні здібності, увагу, пам'ять.

Хід заняття

Привітання.

Ведучий. Усміхніться! Скажіть добрі слова один одному. Сьогодні мивирушимо в подорож і пошукаємо, де живуть чарівні слова.

Вправа «Складаємо абетку гарних слів».

А – акуратний, апетитний, ангельський, активний;

Б – благородний, бережливий, безкорисливий, благодійний, бездоганий;

В – ввічливий, великодушний, веселий, вихований, всезнаючий тощо.

Цю вправу виконують усі разом. Ведучий записує слова на дошці, а учні заводять зошит-словничок. На одну букву відводиться півсторінки. Працювати з абеткою продовжують вдома та на інших заняттях.

Рухлива гра «Запрошення на порожній стілець».

Діти утворюють пари. Один сідає на стілець у колі, інший стає застільцем. Дитина, яка залишилася без пари, стає за спинкою стільця.

Її завдання – запросити когось із тих, хто сидить, на свій стілець. При цьому вона має послуговуватися тільки мімікою та жестами, а не словами. Ті, хто сидить, мають сісти на вільний стілець. Завдання тих, хто стоїть за спинками стільців, – утримати своїх напарників. Але постійно тримати руки на плечах не можна. Через якийсь час діти міняються ролями.

Вправа «Як краще розмовляти».

Діти сідають у коло.

Ведучий. Зараз ми розділимося на пари й поговоримо про свої улюблені іграшки, повернувшись один до одного спиною. Приготуйтеся. Починаймо бесіду.

Через хвилину ведучий пропонує дітям розповісти один одному в парах про свої улюблені мультфільми – один сидячи, інший стоячи і навпаки – обличчям один до одного. Ще через хвилину – поговорити про тварин, що жили або живуть у дітей вдома. Цю частину завдання діти виконують, сидячи обличчям один до одного.

Під час обговорення вправи ведучий запитує, як було складніше розмовляти, а як – зручніше? Ведучий радить дітям запам'ятати: під час розмови з людиною не слід повертатися до неї спиною; потрібно підводитися з килима, коли з тобою розмовляє друг, або запрошувати його сісти поруч тощо.

Підсумки роботи. Прощання «Коло дружби».

Тема. Слухати і чути.

Мета: вчити дітей правил культури спілкування; розвивати увагу, слухову пам'ять; виховувати уважність, чуйність, доброзичливість.

Хід заняття

Привітання.

Можна провести у формі “зіпсованого телефону”. Передавати слова: “Привіт! Я дуже рада з тобою тут спілкуватися”.

Бесіда «Як треба слухати».

Ведучий. Слухання – це не просто мовчання, а своєрідна робота. Щоб співрозмовник виконував цю роботу, має бути бажання почути, інтерес до новини.

Вправа «Послухай і розкажи іншому».

Діти сідають півколом.

Ведучий. Коли ви слухаєте когось, щоб потім усе почути розповісти іншим, то повинні бути дуже уважними. Зрозуміло? А зараз підійдіть до мене (дорослий називає імена 3-5 учнів). Один з вас послухає мою розповідь, передасть її другому, другий – третьому, і так по черзі ви розповісте її один одному. Нехай Андрій залишиться тут, а інші почекають якийсь час за дверима.

Ведучий зачитує Андрієві такий текст: Учора в центрі великого міста була пожежа. Згоріло три будинки. Завдано збитків на 12 тисяч (мільйонів або мільярдів) грн. 17 родин залишилися без житла. Рятуючи маленьку дитину, яка спала у своїй кімнаті, пожежник обпек собі руки. Швидка медична допомога dopravила його до лікарні.

Дорослий по черзі запрошує учасників, що очікують за дверима. Кожен з них слухає повідомлення попереднього і розповідає його наступному учасникові.

Останньому учасникові дорослий пропонує розповісти про те, що відбулося вчора. Діти аналізують, як змінилася розповідь: що в ній упущено, що перекручено і внесено нового.

Рухлива гра «Слухай звуки».

Гравці йдуть по колу. Коли ведучий плескає в долоні раз, діти зупиняються і стають у позу лелеки (на одній нозі, руки в сторони). Якщо ведучий плескає двічі, усі стають у позу жабки (присісти, п'ятки разом, носкита коліна в сторони, руки між ногами на підлозі). На три сплески гравці поновлюють ходьбу.

Підсумки роботи.

Вправа-гра на саморозслаблення «Бурулька».

У нас під дахом Білий цвях
висить. Сонце зійде – Цвях
упаде.

Перший і другий рядки – руки над головою.

Третій і четвертий рядки – опустити розслаблені руки і присісти.

Тема. Правила культури спілкування.

Мета: закріпити знання дітей про вживання слів ввічливості та вітання, ознайомити з правилами спілкування та поведінки для хлопчиків і дівчат; формувати навички культури спілкування; виховувати бажання вдосконалювати себе у спілкуванні.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Актуалізація опорних знань.

Гра «Вгадай «Чарівні слова».

– Які чарівні слова вживають при звертанні? (*Будь ласка.*)

– Яким словом висловлюють вдячність? (*Дякую.*)

– Прощаючись, бажають... (*На все добре.*)

– Форма подяки. (*Велике спасибі*)

– При прощанні говоримо..... (*До побачення.*)

– В будь-якій ситуації, коли прощаємося. (*Прощавайте.*)

3. Оголошення теми і мети заняття.

4. Сприймання й усвідомлення учнями навчального матеріалу.

Щоб бути людиною, треба вміти жити з людьми: говорити, сміятися, переживати, допомагати один одному, радіти, приязно дивитися один одному в очі. Це все називається спілкуванням.

Вміння спілкуватися – важлива ознака вихованої людини. Є прості секрети спілкування, котрі допомагають бути щирим другом, вірним товаришем.

5. Розгляд ілюстрацій у підручнику «Віконечко».

Метод «Карусель».

– Розгляньте малюнок. Чи правильно робить хлопчик? Чому ви так вважаєте?

(*Обговорення й об'єднання в групі тих дітей, чії думки співпали.*)

Робота в групах.

– Як потрібно було покликати товариша правильно? (*Відповіді дітей.*)

– Отже, не забувайте, що перед звертанням, ви повинні привітатися, назвати з якої причини ви хочете бачити свого друга.

Фізкультхвилинка.

Да-да-да, ду-ду-ду. Хто це грає на дуду? Я стою –
вслухаюся, радісно всміхаюся.

6. Узагальнення вивченого, закріплення отриманих знань.

Гра «Чемно – нечемно».

– Якщо чемно – плескаєте в долоні двічі, нечемно – один раз.

Привітатися під час зустрічі...

Штовхнути й не вибачитися...

Не підвестися, звернутися до вчителя...Підняти річ,
яка впала...

Розглянемо цю ситуацію методом «Симуляції».

Діти, уявіть собі: розмовляють два вчителі, а у вас термінове повідомлення, як би ви звернулися до вчителя?

Дійсно, вірно. Нам не треба забувати про слова ввічливості.

Метод «Позначки».

У вас на партах лежать правила спілкування хлопчиків і дівчаток. Підкресліть ті з них, які на вашу думку, слід виконувати всім – зеленим кольором; тільки хлопчикам – синім, тільки дівчаткам – червоним. Будьте уважні. Я читаю, підкреслюйте номер правила відповідним кольором.

Правила спілкування хлопчиків і дівчаток.

1. Зустрівши знайомих, привітайтеся.
2. Коли вітаєшся, зніми шапку.
3. Не перебивай, коли хтось розповідає що-небудь.
4. Якщо немає вільного місця, поступися своїм.
5. Якщо хтось що-небудь загубив, підними й подай.
6. Не ображай і не тягни за косу дівчинку.
7. Не дражни хлопчиків.
8. Не підкладай жувальну гумку на стілець.
9. Вмій зберігати таємниці.

7. Підсумок заняття.

– Про що ми говорили сьогодні на занятті?

– Що вам найбільше сподобалося?

– Як потрібно поводитися з оточуючими ровесниками?

Я думаю, що ви будете користуватися секретами спілкування.

Секрети спілкування: називати друга по імені; бути уважним до тих, хто тебе оточує; уміти уважно й терпляче слухати іншого; бути ввічливим; уміти поставити себе на місце іншого.

І запам'ятайте на все життя правило: *Роби завжди так, як би ти хотів, щоб інші чинили щодо тебе.*